

रानार्थापयिरोधग्रन्थादौ ; क्वचिद्वादाधर्मात्—जनकतावच्छेदककोटौ उक्तसम्बन्धस्यात्रा-
 धश्यकत्वमतिपादनं मतान्तरमिप्रायेण, अन्वयाऽन्वयाधारण्यलक्षणात्प्रक्रान्तविरोधा-
 प्राप्तदः विभायानुपपत्तेः; इत्यत्र उक्तव्याप्तिः। एवं व्याप्येदो निश्चयत्वानिवेशे ल-
 घवात् व्याप्तिविच्छेदनेशिष्यवागाहपरामर्शवैवायुर्मितजनकतावच्छेदकतया
 तस्यैव दोषत्वात् तत्र तदघटितरूपस्य विशिष्टान्तरत्वसम्भवेनाव्याप्तिः । एवं जल-
 व्यापकत्वद्वयभावकार्त्तिकत्वो पक्षनिमानित्यत्र बहुयभावव्याप्यजलवत्तदशब्दादव्याप्तिः।
 न च सामान्यलक्षणे प्रातवन्धकतायामेव तथा निवेशात् उक्तदोषो दुर्वा र इति
 घात्यम्, अन्वयापकवन्धेतिष्टयं हि प्रातवन्धकतायां न स्वरूपसम्बन्धमात्रेण, अपि तु
 स्वाश्रयजनकताव्यापकत्वस्वरूपान्यतरसम्बन्धेन, अत उक्तदोषामावात् । तस्माच्छत-
 कोद्भुवतं न सम्भवानं, परन्तु जनकतायामेव तद्विषयम् । न च बहुयभावव्याप्य-
 व्याप्यवत्प्रकृती ननु दो वृत्तिमानित्यत्र न सत्यात्पक्षेवाप्यकास्त्वस्याप्तिः, नानासम्बन्धाव-
 गाहितदभाववद्वृत्तमत्तावक्षयानामप्यकरूपेण जनकत्वाभ्युपगमनं तस्यावच्छेदक-
 धनतया पक्षकुक्षिमितिष्टव्याप पक्षतावच्छेदककोटिप्रविष्टतस्यैवन्वयात्तत्सम्बन्धा
 वगाहज्ञानेनैव जनकत्वसत्त्वात् दोष इत्याक्षिपन्ति ।

अत्रेदं चिन्त्यते—यत् एकरूपेण जनकतामभ्युपेत्य तत्र प्रतिबन्धकताव्याप्याव-
 निवेशेन जनकताया यच्छिच्छेदोऽविच्छिन्नरविपयकत्वात्तद्विच्छिन्नत्वनिवेशेऽपि न बहुय-
 भावव्याप्यव्याप्यवद्वयभाववद्वृत्तवृत्तावगतव्याप्यत्वेति । तत्र, घटः तत्सम्बन्धेन तत्र-
 नाभाववद्वृत्तिमत्कालीनगतवतानित्यत्र तादृशगतनाभावव्याप्याभावव्याप्यप्रमैयत्त्वपद-
 देजन्तन्वासेः, प्रमैयत्वस्यापकत्वात्तरिक्तभागात् विशिष्टान्तरत्वसम्भवेन प्रतिबन्धकता-
 या तन्निवेशपक्षे तदभावात् ।

अथ तथा निवेशे व्यापकताघटिततत्प्रतिपक्षव्याप्तिः ह्युच्यते तत्र मोक्षां स्वो-
 नेन वक्ष्यमाणा दुर्वा र । न च स्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नविरोधानुमितजनकतास-
 म्बन्धवावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताव प्रतियोगिताकमेदवन्वयावच्छिन्नविषयकत्वावच्छि-
 न्प्रतिबन्धकतावत् अन्वयसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठाप्रतियोगिताकाभाववद्गतीयावत्स्य
 विशिष्टान्तरविषयितायां निवेशेदोषोक्तव्याप्तिमिराकरणम्, प्रमैयत्वविनिष्ठतत्प्रतिपक्ष-

वारणाय प्रथमसम्बन्धः, विशिष्टवैशिष्ट्याद्यगाहिलुद्धिजनकतामादाय उक्तान्यातिस्स्या
 दिति तत्र विरोधपुमितिानरूपतत्त्वनिवेशः; बह्निव्याप्यभूमपत्पर्वतकालीनजलस्य
 प्रतिहेतुत्वे तद्द्रोपवारणाय विरोधे प्रकृतानुमितिनिरूपितत्वं निवेद्यम् ; जनकतायां
 स्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नत्वनिवेशे द्वयो बह्निभूमोभयवानित्यत्र बह्निभावव्या-
 प्यभूमाभावव्याप्यवद्भूदात्पातिः स्यात्, तन्निवेशे तस्य स्वानवच्छेदकविषयता-
 शून्यत्वसम्बन्धेन स्वावच्छिन्नविषयकत्वव्यापकत्वाधिक्यताया अदोषात् ;
 द्वितीयसम्बन्धनिवेशात् तादृशविशिष्टान्तराप्रसिद्धिः, तस्य स्वसम्बन्धत्वाय तत्र
 स्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नत्वनिवेश इति वाच्यम् ;—तथा निवेशे बह्निभावव्याप्य-
 व्याप्यवह्निभाववद्भूजगतव्याप्तेः न च प्रथमसम्बन्धे स्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्न-
 जनकताया प्रकृतानुमितिविरोधपुमितिानिरूपितत्वस्य प्रकृतानुमितिनिरूपितप्रतिबन्ध-
 कताविशिष्टप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयत्वावच्छिन्नानुमितिनिरूपितजनकतानिरूपितत्वस्य
 यस्य विषयत्वेन निरुक्तसकलद्रोपोद्धारः ; वैशिष्ट्यं स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदयव-
 तादात्म्योभयसम्बन्धेन, स्वाधिकरणत्वं स्वावच्छेदकविषयित्वावच्छिन्नानुमितिनिरूपित-
 न्यतानिरूपितजनकतासम्बन्धेन, भेदयवतयोगितावच्छेदकत्वं स्वनिरूपितप्रतिबन्धता-
 वच्छेदकत्ववच्छिन्नप्रतिबन्धताानरूपितप्रतिबन्धकतासम्बन्धेन, तादात्म्यसम्बन्धनिषे-
 द्धात् वाच्यतावच्छेदकतावैतद्वत्स्य सन्निवृत्तप्रतिबन्धकताया सत्त्वेऽपि बोधदोषः ;
 एतन्न यन्भाववत्तेनाऽभाववत्कालीनतजोभावव्याप्यवह्निभावव्याप्यवद्भूदे हृदय-
 शक्यवह्निस्वाप्यकथल अनुमितौ प्रकृतानुमितिविशेषित्वनिवेशेऽप्यतिव्याप्तिरिति
 नरस्तम् ; यथाच विशिष्टत्वं एव तथा निवेद्य जनकतायां विशिष्टान्तरविषयक-
 त्वानवच्छिन्नत्वनिवेश प्रोच्यते, तथापि तथानिवेशे सत्यन्तर्द्वयार्थं स्यादिति तदुप-
 क्षानम्, शुद्धीभविष्यति चेदमुपतंष्टादिति वाच्यम्, —एवमपि घटः तत्त्वसम्बन्धेन
 गगनभाववद्भाववद्भूतिमत्कालीनगगनाभाववत्प्रतियोगिमत्कालीनगगनाभाववद्—
 भावविशिष्टवत्कालीनगगनवानित्यत्र तादृशगगनाभावव्याप्यभावव्याप्यप्रमेयवद्घटे,
 एव जलं सामानाधिकरण्याभाववदित्यस्य सामानाधिकरण्याव्याप्यजलव्याप्यवजले, एव
 जलवद्द्रो बह्निमानित्यत्र बह्निभावव्याप्यजलव्याप्यवत्तादृशहृदे चानिष्यात्तेः; तत्र
 प्रथमसम्बन्धस्य अधिकरणत्वाम्भवादिति चेन्न—प्रतिबन्धकतायां प्रतिबन्धकताया-
 विशिष्ट्यं बोधसम्बन्धेन, किन्तु स्ववृत्तिप्रकारताविशिष्टत्वसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वस-
 मानाधिकरणेत्यादिभेदयवसम्बन्धेन, स्वाधिकरणत्वं स्वविशिष्टनिश्चयत्वसम्बन्धेन,
 प्रकारतायां प्रतिबन्धकतावृत्तित्वं स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदयवसम्बन्धेन, प्रकारता

वैशिष्टयञ्च निश्चये स्वविदिष्टाधिकरणताविशिष्टत्वसावधेन, अधिकरणताया स्ववैशिष्टय
 स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदनिरूपितत्वसम्बन्धेन, अधिकरणतावैशिष्टयञ्च स्वविशिष्ट
 त्वस्वविदिष्टनिश्चयविशिष्टत्वोभयसम्बन्धेन, निश्चये स्ववैशिष्टयञ्च स्वविशिष्टावच्छेद
 कताविशिष्टत्वसम्बन्धेन, स्ववैशिष्टय स्वाध्यावच्छेदकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नव्यापक
 त्वविशिष्टस्वरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नतादृश-
 प्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितत्वस्वाध्यावोभयसम्ब-
 न्धेन, अवच्छेदकतावैशिष्टय निरूपकतासम्बन्धेन, निश्चये निश्चयवैशिष्टय एवमिष्टा
 वच्छिन्नैकत्ववृत्तित्वसम्बन्धेन, निश्चये अधिकरणतावैशिष्टय स्वाध्यावच्छेदकतावच्छे
 दकधर्मसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितस्वनिरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकप्रकारता
 निरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपकत्वसम्बन्धेन, प्रतियोगितावच्छेद
 कत्वञ्च स्वनिरूपितप्रतिबध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबध्यकताविशि
 ष्टत्वसम्बन्धेन, वैशिष्टय स्वानवच्छेदकविषयतादृश्यत्वसम्बन्धेन, तेन हृदो जलवद्दूद
 कालीनवह्निमानित्यस्य तादृशवह्न्यभावस्याप्यवह्न्यभावपक्षलकालीनहृदो मानित्या
 सि, न वा हृदो वह्निमानित्यत्रैव जलवद्दूदस्याप्यवह्न्यभावजन्यत्वमिति तादृशजल
 व्याप्यत्वमिति तादृशहृदो वातिभ्यासि, इत्यन्व निश्चयो मुख्यविशेष्यतादृश्यत्वस्यैव वि
 शेष्यताया — स्वाधिकरणनिश्चय एव वा तत्प्रतिबध्यकतानवच्छेदकविषयितादृश्यत्व
 विशेषणम् भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वन्तु स्वरूपसम्बन्धेन, अधिकरणमे वक्ष्याम,
 तस्मात्प्रतिबध्यकतानामेव तन्निवेशनमुचितम् । एतत्परिष्कारे प्रतियोगिवैय
 धिकारण्यघटितजलव्यापकत्वद्वयभावसमानाधिकरणजलतदघटितजलव्यापकत्वद्वयभाव
 चकालीनजलोभयवद्दूदानित्यतिशङ्कानवकाश । जनकताया तन्निवेशो घटपक्षको
 तस्मात्प्रत्यक्षे पूर्वोक्तानिभ्यापि । एव जल सामानाधिकरण्याभाववदित्यस्य च । एव
 जलवद्दूदो वह्निमानित्यस्य चोक्तानिभ्यापिर्दुर्चारात् ॥

यत्तु तादृशविशिष्टविषयकनिश्चयविशिष्टस्वविषयताशून्यतादृशविशिष्टविषयकनिश्चयध
 र्मनिश्चयकतानतिरिक्तवृत्ततादृशविशिष्टद्वयानिषयत्वस्य विशेष्यत्वमित्यादि निवेशानुभा
 तित्वापत्तिवारणमिति । तत्तु तदम्-उत्तरे तथा निवेशो घटो गगनाभाववद्भावजन्यतादीनि
 गगनानित्यस्य सम्प्रतिपक्षान्वाप्ये । एव अभाववृत्तित्वस्याप्यवह्न्यभावकालीनवह्ने
 स्माप्यत्वे अभावस्य पक्षत्वे अभावनिष्ठाभावप्रतियोगित्वस्याप्यवह्न्यावह्न्यौ चाप्या
 प्ये । तन्निवेशोऽपि वह्न्यभावनदभावविशिष्टयविरूपितत्वचकालीनवह्न्यभावपद

भाववन्निरूपितत्वत्कालीनवह्निसाध्यकाधेयत्वपक्षकस्थले तादृशवह्निमद्वृत्त्य
भाववद्वृत्तिमदाधेयत्वे, आधेयत्वपक्षकवह्न्यभाववत्स्वरूपसम्बन्धेनाभाववन्निरूपित
त्वत्कालीनवह्न्यभाववदभावविशिष्टवन्निरूपितत्वत्कालीनवह्निसाध्यकस्थले ता-
दृशवह्न्यभावाभाववद्वृत्त्यभाववद्वृत्तिमदाधेयत्वे चातिव्याप्तेः ।

यत्तु द्रव्यत्ववद्दोषभाववद्द्रव्यापकजातित्वाभावकालीनजातित्ववानित्यत्र तादृशा
जातित्वाभावाप्यप्यद्रव्यत्वाभाववद्वृत्तिमद्वृत्त्यत्ववद्घटोऽतिव्याप्तेर्वर्णायसर्वमताएव
विरोध्यनुमितौ विशिष्टद्रव्याघटितत्वं विवेकानीयमिति । तदसत्, तन्न हि द्वे प्रतिबन्धकते
घटोते, एका द्रव्यत्वस्यापकविशिष्टजातित्वानावविषयकनिश्चयविशिष्टद्रव्यत्ववद्घट-
विषयकनिश्चयत्वावच्छिन्ना, अपरा अभाववद्द्रव्यापकसामान्यत्वाभावत्वावच्छिन्नविषय
कनिश्चयविशिष्टाभावविशिष्टवत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वावच्छिन्ना, अभाव
विशिष्टस्य व्याप्यत्वञ्च संयोगेन सम्वायेन वा, तत्राद्यायाः परमाभावत्वाघटि
तविशिष्टात्मकविशिष्टान्तरविषयकनिश्चयत्वस्यापकत्वात् नानासम्बन्धावगाहितदभाव-
वद्वृत्तिमत्तानिश्चयानामेकरूपेण जनकतामभ्युपेत्य विशेष्यदकघटकजनकताद्व्यापक-
त्वस्य सत्यस्तघटकप्रतिबन्धकतायां निवेशेन द्वितीययाश्च तदभावात् तत्रातिव्याप्ति
विरहात् अस्माकं तद्विशेषणमावश्यकत्वात् । यस्तुतः वक्ष्यमाणरीत्या विशेष्यदका
भावादेव उक्तातिव्याप्तिवारण्यसम्भवात् उक्तेये विशिष्टद्रव्याघटितत्वविशेषणं
अनर्थकमेव । एतेन तत्तत्सम्बन्धेन अभावाविशिष्टव्यापकपगनाभावकालीनगमन
साध्यकघटपक्षकत्वार्थं तादृशावींशोऽपगनाभाववद्वृत्तिमद्वृत्ति-
ऽतिव्याप्तिवारणाय तद्विशेषणमावश्यकम्, नानासम्बन्धावगाहितनिश्चयानां एकरूपेण
जनकत्वस्यैव प्रतिबन्धकत्वस्यापि तथा सम्भवादिति दाङ्गाभ्युपेयता । किञ्च जनक
तायां विशिष्टान्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वनिवेशे इतो वद्विमानित्यत्र बह्व्यभावव्या-
प्यव्यभिचयवद्देऽतिव्याप्तिः ।

यत्तु जन्यतायां तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयित्वावच्छिन्नत्वस्याने तादृश
प्रतिबन्धकतावृत्तिरूपावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नत्वनिवेशाच्चोक्तदोषः, वृत्तिश्च विशिष्टा-
न्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वस्यावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन, सर्वमते-
ऽप्येवं विवक्षणीयम्-अन्यथा घटकालीनवह्न्यभावाभाववद्वृत्तिमद्वृत्तेऽतिव्याप्तेः, तत्र
हि घटकालीनवह्न्यभावाभाववद्वृत्तिमद्वृत्ते यद्द्रव्यभावाभाववद्वृत्तिमद्वृत्त्याघटक
तथा तस्य विशिष्टान्तरत्वासम्भवादिति । तच्चिन्त्यम् ; घटकालीनवह्न्यभावाभाव
वद्वृत्तिमद्वृत्ते ह्यस्य तस्याघटकत्वादेव तस्याप्रतिबन्धकत्वात्, तद्वच्छेदकरूपा-
ऽऽस्य च तत्रासात्वात्, इतरमते तद्व्यावश्यकत्वात्, वद्विसामान्याभाववत्ताद्युद्धौ
महानग्नीपवद्विद्याप्यन्तानिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वं यदतः कस्यचिद्घटककालीनेत्याद्युक्त
निश्चयस्य तद्वृत्तेऽपि प्रतिबन्धकत्वस्य ह्यस्यैवपि मुन्द्ररपदिनद्विदिमत्कालीनपर्यंत
स्मुन्द्ररवद्द्रव्यभावावित्यत्र मुन्द्ररवद्विद्याप्यन्ततादृशापर्यन्तव्याप्तिमत्तथा यक्ष्य

केचित्तु- प्रतिबन्धकतायां विविधान्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वनिवेशे उक्तस्य प्रति-
 पक्षविशेषव्याप्तिवारणाय विविधान्तरविषयितायां तत्र प्रतिबन्धकताव्याप्यविशेष-
 मितिजनकतानवच्छेदकत्वतत्प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वोभयाभावो निवेद्यते । मेधातु
 विशिष्टस्य प्रतिपक्षवारणाय प्रथमदलस्य प्रतियोगतया निवेशः, विशिष्टवैशिष्ट्यावगाह-
 बुद्धिजनकतामादाय उक्तव्याप्तिवारणाय तत्र विशेष्यनुमितीति । यद्द्वयभावव्याप्य-
 व्याप्यरूपप्रतिहेतुघटितस्य प्रतिपक्षसङ्ग्रहाय तत्र प्रतिबन्धकताव्यापकत्वं जनकतायाश्च ।
 सप्रतिपक्षसङ्ग्रहाय द्वितीयदलस्य तथा प्रवेशः, अन्यथाप्रसिद्धे । अत्र जनकत्व-
 वच्छेदकत्वं तद्वृत्तिमित्यत्र प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वमपि तद्वृत्तित्वम् । इत्थञ्च उभय-
 भावो विविधान्तरधर्मपत्र निवेद्यते । तेन नैकत्र द्वयमिति रीत्या जायमानज्ञानी-
 विषयतामादाय तद्दोषतादवस्थम् ।

न च याधप्रतिबन्धकताव्याप्यतादृशजनकत्वाप्रसिद्धत्वेन वाधातिव्याप्तेवार-
 णात् विशेष्यदलेवैयर्थ्यम्, सामान्यलक्षणेऽप्युक्तस्य प्रतिपक्षसङ्ग्रहावैवं परिकल्प-
 याधव्याप्तिश्चेति वाच्यम् ; स्वव्याप्यजनकतावृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदक-
 ताकप्रतियोगिताकभेदवत्त्वस्य वृत्तित्वोन्मयसम्बन्धेन स्वात्मन्ताभवावत्त्वसम्बन्धेन च
 व्यतिबन्धकताविविशिष्टत्वस्य विविधान्तरधर्मे निवेशादेवोक्तदोषवारणम् ।

यत्तु- जलव्यापकत्वद्वयभावकालीनजलजलव्यापकत्वद्वयभावसमानाधिकरणजल-
 उभयवद्देशितव्याप्तिरिति । तत्र; जलव्यापकत्वद्वयभावसमानाधिकरणेत्यत्र व्यापक-
 तायाः प्रतियोगिवैयधिकरणव्याप्यतत्त्वे जलव्यापकत्वद्वयभावसमानाधिकरणजलवद्-
 दस्यैव विशिष्टान्तरसम्भवात् तस्य तद्वृत्तित्वे सत्यन्तप्रतिबन्धकताव्याप्यत्वस्य
 विशेष्यदलघटकजनकतायां निवेशादेव तद्धारणम् । यद्द्वयभावादिधर्मिकाव्याप्यवृत्तित्व-
 ज्ञानकालीनस्य तादृशज्ञानस्याप्रतिबन्धकत्वात् प्रतियोगिवैयधिकरणव्याप्यतत्त्वेव
 हि सत्यतिपक्षत्वम्, तज्ज्ञानस्याव्याप्यवृत्तित्वज्ञानकालीनस्यापि प्रतिबन्धकतया तस्याः
 तादृशविशिष्टविषयकनिश्चयव्यापकत्वाक्षतेः । न हि तद्भावव्याप्यवृत्तित्वमा-
 त्रेण तद्भावनिरूपितप्रतियोगिवैयधिकरणव्याप्यतत्त्वव्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहद्विषयस्य
 द्विविशेषित्वसम्भवः, येन तत्राव्याप्यवृत्तित्वज्ञानमुत्तेजकं भवेदिति ध्याचक्षुः ।

यत्तु- मत्यन्तप्रतिबन्धकताव्याप्यत्वस्य विशेष्यदलघटकजनकतायां निवेशेऽपि
 एकरूपेण जनकत्वान्मुपगमे यद्द्वयभाववद्द्वयभावव्याप्यव्याप्यवत्कालीनद्वयो-
 घट्टिमानित्यत्र यद्द्वयभावव्याप्यव्याप्यवत्तादृशद्वैतव्याप्तिरिति तद्धारणाय जनक-
 ताया व्याप्यत्वं स्वनिरूपितजनमावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतासम्ब-
 न्धेन, प्रतिबन्धकताया व्यापकत्वं स्वनिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतिबन्ध-
 तानिरूपितप्रतिबन्धकताविशिष्टव्यसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं च स्वरूप-स्वावच्छेदकभावप्र-
 तियोग्युपहित्वाव्याप्यतरसम्बन्धेन वक्तव्यम्, इत्थञ्च भोक्तृस्य प्रतिपक्षोत्पादकतित्त्व्यामि,

एकविधस्य बह्वयभावस्याप्यव्याप्यस्यावच्छेदकधर्मतया निवेशे अन्यविधस्याप्यव्याप्य-
 यत्ताज्ञानसाधारणजनकताव्यापकत्वस्य प्रतिबन्धकतायामसम्भवात्, सर्वविधस्यापि
 बह्वयभावस्याप्यव्याप्यस्यावच्छेदकधर्मतया निवेशासम्भवात्, ह्यथ च उक्तोभयवद्भूते
 ऽतिव्याप्तिरिति । तत्र; उत्तरित्या परिष्कारेऽपि भगवन्भाववद्भूतिमत्कालीनगगनाभावे
 वप्रतियोगिमत्कालीनगगनाभाववद्भावविशिष्टवत्कालीनगगनसाध्यकघटपक्षकस्यले
 विशिष्टगगनाभावस्याप्यघटताभाववद्भूतिमद्घटेऽतिव्याप्तेः । न च तद्घर्मेवोभेयप्रति-
 बन्धकतायां विशिष्टान्तरविषयित्वाव्यापकत्वं निवेश्यमिति वाच्यम्, तथापि घट-
 स्वव्यापकः तावत्तावत्ताभावः घटत्वयांश्च पक्ष इत्येतादृशज्ञानस्य प्रतिबन्धकतया-
 तस्यास्तथात्वात् । एवं उक्तसाध्यतावच्छेदके गगनाभाववद्भूतिमत्कालीनत्वस्याने
 गगनाभाववद्घटवृत्तिमत्कालीनत्वस्य घटकत्वे उक्तातिव्याप्तेर्दुर्वारत्वात् । तत्र च
 संयोगसमवायादिनानासम्बन्धेनाभावविशिष्टादीनां गगनाभावावच्छेदकत्वेन साध्य-
 तावच्छेदककोटी निवेशः कार्यः— तेन सम्बन्धत्वेन नानासम्बन्धावगाहितद्वन्द्वानिश्च
 धानामप्रतिबन्धकत्वेऽपि न ह्यति । न चैवं तद्दोषवारणाद्यैव उद्येये विशिष्टद्रुपाद्यति-
 तारं सर्वमतेऽपि निवेशनीयमिति वाच्यम्, तद्व्याशया प्रागेवोक्तारितत्वात् । परन्तु ना-
 नाधर्मसम्बन्धावगाठिनिश्चयानामेकरूपेण जनकत्वमभ्युपेत्यापि उक्तातिव्याप्तेर्चौरयितु
 मशक्यतया वश्यमाणसित्यैव उक्तमकलदोषस्य धारणीयतया त्वदुक्तपरिष्कारस्यावश्यक-
 तया वैदित्त्वित्वादिप्रसङ्गेऽपि उक्तोभयवद्भूतेऽतिव्याप्तेः प्रसङ्गे । अस्मत्परिष्कारे तु विशि-
 ष्टान्तरघटितत्वादेव उक्तोभयवद्भूतेऽतिव्याप्त्यनवतारात् । स्वरूपसम्बन्धेन जनकत्वं
 प्रतिबन्धकत्वयोर्व्याप्यव्यापकभावनिवेशादेव प्रतियोगिवैयधिकरूपघटितशलव्यापक-
 बह्वयभावसमानाधिकरणशलव्यापकवद्बह्वयभावसमानकालीनतादृशशलवद्भूतेऽतिव्या-
 प्तिरपि निरस्ता ।

वस्तुतस्त्वदुत्तरास्थनुसरणेऽपि विशेष्यदलघटकजनकतायां धर्मताविशिष्टम्
 निवेशेनैव निरुक्तानिव्याप्तिद्वयनिरासः । धर्मतावैशिष्ट्यञ्च स्वाध्यायविशिष्टत्वसम्-
 न्धावच्छिन्नप्रतिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकमेद्वयत्वसम्बन्धेन । वैशिष्ट्यञ्च स्वविशि-
 ष्टाधिकरणताविशिष्टाधिकरणताविशिष्टाधिकरणताविशिष्टत्व-यश्चमाप्तसम्बन्धाप्यन्तर-
 सम्बन्धेन । वैशिष्ट्यप्रत्ययमपि स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकमेद्विनिरूपितत्वसम्बन्धेन । च-
 रमाधिकरणतावैशिष्ट्यं स्वसमानाधिकरणेऽप्यदिनेद्वयत्वसम्बन्धेन । स्वाधिकरणत्वञ्च
 स्वविशिष्टप्रकारताशालिनिश्चयाप्यसम्बन्धेन । प्रकारतायां स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वाभ्याप्यच्छि-
 द्धतितोपतानिरूपितत्वस्वनिरूपकमेदप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणताविशिष्टवोध्य-
 यम्बन्धेन । अधिकरणतावैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपकमेदप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणतानिरू-
 पकमेदप्रतियोगितावच्छेदकधर्मवैशिष्ट्यत्व-स्वविशिष्टाधिकरणताविशिष्टत्वउभयपर्यय-

न्येन। स्ववैशिष्ट्यं स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकमेद्विनिरूपितत्वसम्बन्धेन। अधिकरणतावैशिष्ट्यं स्वविशिष्टावच्छेदकतावृत्तिः। आधेयत्वोभयसम्बन्धेन। अवच्छेदकतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वैरिदं गिरूपकमेदप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणत्वाध्रयसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितात्वावच्छिन्न-
 प्रान-स्वविशिष्टप्रकारतानिरूपितप्रकारतावच्छेदकासावधनिरूपितपर्याप्तिसम्बन्धाव-
 च्छिन्नप्रवच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपितत्वोभयसम्बन्धेन । स्ववैशिष्ट्यं स्व-
 निरूपकमेदप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणत्वाध्रयसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वाध्रयत्वोभय-
 सम्बन्धेन । स्वविशिष्टप्रकारतानिरूपितत्व-स्वनिरूपकमेदप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरण-
 तानिरूपकमेदप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणत्वाध्रयसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन ।
 अवच्छेदकतावृत्तित्वञ्च स्वावच्छेदकधर्मसम्बन्धावच्छिन्नप्रवच्छेदकतानिरूपितानिरवच्छि-
 न्नावच्छेदकतानिरूपितस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नस्वावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपिताधि-
 करणतासम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकमेदवध्रयसम्बन्धावच्छिन्नप्र-
 येतात्वावच्छिन्नप्रवच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन । अथवा स्वविशिष्टप्रकारतावैशिष्ट्य-
 आधेयत्वोभयसम्बन्धेन। प्रकारतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वनिरूपकमेदप्रतियोगितावच्छेदका-
 धिकरणत्वाध्रयसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितात्वावच्छिन्नत्व-स्वविशिष्टप्रकारतानिरूपिता-
 भावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रवच्छेदकतात्वावच्छिन्न-
 प्रकारतानिरूपितनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन । स्ववैशिष्ट्यं स्वविशि-
 ष्टप्रकारतानिरूपितत्व-स्वनिरूपकमेदप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणतानिरूपकमेदप्रति-
 योगितावच्छेदकाधिकरणत्वाध्रयसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन । प्रकारतायां स्ववै-
 शिष्ट्यं स्वाध्रयत्व-स्वनिरूपकमेदप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणत्वाध्रयसम्बन्धावच्छिन्न-
 त्वोभयसम्बन्धेन। प्रतियोगितात्वावच्छिन्नप्रकारतावैशिष्ट्यं स्वनिरूपितत्व-स्वावच्छेदक-
 धर्मसम्बन्धावच्छिन्नस्वाध्रयनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकमेदवध्रयसम्बन्धावच्छिन्न-
 येतात्वावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन स्वविशिष्टप्रकारतानिरूपितप्रकारतानिरूपितप्रकार-
 तावैशिष्ट्यत्वसम्बन्धेन। वैशिष्ट्यं स्वावच्छेदकधर्मसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन। आधेय-
 तास्वनिरूपितस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नाधेयतात्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितप्रकारता-
 वृत्तित्वसम्बन्धेन । मेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वञ्च स्वानवच्छेदकविषयतायून्यत्व-
 सम्बन्धेन । तेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितजलन्यापकपद्व्युत्पन्नायसमाजाधिकरण-
 जलनिरूपितप्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितन्यापकत्ववद्बहुधभावसमानाधिकरणतादृश-
 जलवत्ताज्ञाने सत्प्रतिपक्षज्ञानजनकतासर्वेऽपि न क्षतिः । एतेन प्रतियोगिवैयधिकर-
 ण्यघटितवद्बहुधभावजलन्यापकत्ववद्बहुधभावसमाजाधिकरणजलवद्बृत्तित्वात्प्रज्ञानवद्बुद्धे-
 ऽतिव्याप्तिना ह्यपारता । प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितन्यापकत्वघटितस्वरूप-
 एव । अन्वया बुद्ध कपिसयोगीत्यत्रापि सत्प्रतिपक्षापत्तेः, मूलावच्छिन्नबुद्धकपिसंयोगी-
 त्यत्रासङ्कीर्णबाधानुपपत्तेः ।

यत्तु हृदयपक्षकवद्विज्ञाप्यके वद्वयभावाभाववद्वृत्तिजलवद्भूदेऽतिव्याप्तिरिति । तद्वत् सत्, तस्यालक्ष्यत्वान्मुपगमेऽपि त्वदुक्तेरीत्यनुसरणेऽपि च स्वरूपसम्बन्धेभाषि जनकत्वप्रतिबन्धकत्वयोर्व्योप्यव्यापकभावविषयज्ञेन तत्रातिव्याप्तिगन्धाभावात् । इत्यत्र जनकतायां प्रागुक्तविशेषणं अनुयोगितासम्बन्धेनाभाववृत्तित्वव्यापकगगनाभावकाली न गगनसाध्यकाभावपक्षकस्थले प्रतियोगिवैयक्यभिरप्यघदिताभावावृत्तित्वव्याप्यवता- दशागनेऽतिव्याप्तिवारणाय । यद्यपि केचित्त्रिवत्यासुक्तपरिष्कारे जलं सामानाधिकरण्याभाववदित्यत्र सामानाधिकरण्याप्यजलव्याप्यवजलेऽतिव्याप्तिः, तथापि सत्यन्त प्रतिबन्धकताया तज्जनकताविशिष्टान्यत्वनिवेशात्तद्धारणम् । वैशिष्ट्यं स्वनिरूपित जन्यतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मविशिष्टत्वसम्बन्धेन । वैशिष्ट्यं स्वसमानाधिकरणैर्यादिभेदवत्सम्बन्धेन । स्वाधिकरणत्वं स्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वसम्बन्धेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वं स्वरूपसम्बन्धेन ।

अथैवंरीत्या परिपृक्ष्य उक्तदोषवारणेऽपि एकरूपेण जनकतामभ्युपेत्य स्वरूपसम्बन्धेन तज्जनकताव्यापकत्वं सत्यन्तप्रतिबन्धकतायां निवेश्य हृदयसमानाधिकरणजलाभाववानित्यत्र समानाधिकरणजलव्याप्यजलव्याप्यजलवद्भूदेऽतिव्याप्तिवारणेऽपि दुर्गस्तवन्धूट् अस्तवद्विष्टिद्वयाप्यकप्रमाण्यत्वाभावाकालीनसाध्याप्यजलव्याप्यत्वात् सादृशसामान्यत्वाभावव्याप्यव्यवत्वाभावावृत्तिमत्तादाशब्देऽतिव्याप्तिः, प्रत्यत्वव्यापक-स्तादासाध्याप्यत्वाभाव इति निश्चयविशिष्टव्यवत्त्ववान् घट इति निश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतायास्तादृशत्वाद्, उक्तरीत्या विशिष्टान्तराघटितत्वस्यापि तत्राक्षतत्वादिनिषेधः, अस्मात्पक्ष इव विशिष्टान्तराघटितत्वस्यैव जनकताया प्रकृतानुमितिनिरूपितप्रतिबन्धकताविशिष्टप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपिताया एव निवेशेनैतत्कवेऽप्यभावत्वावच्छिन्नरूपस्यैव विशिष्टान्तरत्वसम्बन्धेनोक्तविश्यास्ययनकाशात् । जनकतायां विशिष्टान्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वनिवेशपक्ष एवैतदतिव्याप्तिः । विशिष्टान्तराघटितत्वस्यैव जनकताप्रतिबन्धकत्वयोः व्याप्यव्यापकभावं स्वावच्छेदकीभूताभावत्वावच्छिन्नविषयतात्वावच्छेदकत्वमन्वन्धाभ्यां जलं सामानाधिकरण्याभाववदित्यत्र सामानाधिकरण्याप्यजलव्याप्यजलवजलेऽतिव्याप्तिवारणार्थं परंपरिचक्षितमभ्युपगम्य स्वरूपसम्बन्धेनैव स्वाप्यव्यापकभावाविषयकेत हृदो वद्विमनित्यस्य वद्वयभावव्याप्यजलव्यापकवद्वयभावकालीनजलवद्भूदेः एवमभावपक्षकानुयोगितासम्बन्धेनाभाववृत्तित्वव्यापकगगनाभावकालीनगगनसाध्यकस्थलेऽभावावृत्तित्वव्याप्यवतादशागने च नाप्याहिमसत्तिः ।

यत्तु विशेष्यवच्छेद जनकत्वप्रतिबन्धकत्वयोर्न स्वरूपसम्बन्धेन व्याप्यस्याप्येक
भावस्सम्भवति, प्रतियोगिवैयर्थ्याधिकरण्यवदितस्यभिचारज्ञानविरोधितावच्छेदकविषयि
ताशास्त्रिनिश्चयत्वेन प्रतियोगिवैयर्थ्याधिकरण्यवदिततद्व्यतिव्याप्त्यवगाहिपरामर्शयोरेक
रूपेणैव जनकतायास्सिद्धान्तलक्षणव्याप्त्युगमादादुक्तत्वादिति । तत्र, एकदेशिर्मता-
मिप्रायेणैव तयोक्तत्वेन तत्र प्रत्यवर्तुर्भेदाभावात् । अन्यथा सामानाधिकरण्याविष-
यकतादशज्ञानस्यापि जनकत्वापत्त्या विरोधस्य हेत्वाभासतावित्यापत्तेदुर्बारात् ।

नच तथाविधव्यभिचारधीविरोधितावच्छेदकप्रकारतामिरूपितसाध्यतावच्छे-
दकावच्छिन्नप्रकारतामिरूपितसामानाधिकरण्याप्रकारतामिरूपितप्रकृतहेतुप्रकारतामि-
रूपितपक्षविषयताशास्त्रिनिश्चयत्वेन जनकवाचोक्तदोष इति वाच्यम्, तथा
सत्यभाववद्द्विध्यावच्छिन्नसामानाधिकरणभूमवान् पर्येत इति निश्चयस्यापि जनक-
त्वापत्ते, अभावस्य तथाविधव्यभिचाराभावावच्छेदकतया ग्रहणसम्भवात् । अनतिरिक्तं
वृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वनिवेदोऽपि तादृशस्यमिचाराभावावच्छेदभाववद्द्वयभाववद्द्विधावा-
वच्छिन्नसामानाधिकरणभूमवान् पर्येत इति ज्ञानस्य तथात्वापत्ते । प्रमत्ताधारण्यं
भङ्गमीत्या व्यापकत्वरूपस्य तस्य निषेधयितुमशक्यत्वात् । प्रतिबन्धकतायां ज्ञानं
वैशिष्ट्यान्वच्छिन्नत्वनिवेदोऽपि तादृशस्यमिचाराभावावच्छेदत्वमिदं द्विधावच्छिन्नसामा-
न्यधिकरण्यावगाहिनिश्चयाद्जनकत्वापत्ते । किञ्च उत्पत्त्या प्रतिबन्धकतावदितरूपेण
जनकत्वाभ्युपगमे प्रतिबन्धकत्वस्य कारणीभूताभावप्रतियोगित्वरूपस्य बहुपदार्थघटि-
तमूर्तिकतया पृथक्पृथक् जनकत्वस्वीकारावश्यकता एषावचनवकाशात् । तस्मा-
त्प्रत्यवर्तुस्तत्र निर्भराभावादुक्तार्थं न कश्चिद्विरोधः । अस्तु वा निरुक्तं
रूपेण जनकत्वम्, तथापि तज्जनकताया धर्मतावितिष्टविशिष्टस्वाश्रयत्वसम्ब-
न्धेन व्याप्यत्वविवक्षणेनादोषात् । वैशिष्ट्ये स्वाश्रयविशिष्टत्वसम्बन्धा-
वच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतिपौष्टिकभेदवत्त्वसम्बन्धेन । वैशिष्ट्यश्च स्ववि-
शिष्टाधिकरणताविशिष्टाधिकरणताविशिष्टाधिकरणताविशिष्टस्य स्वविशिष्टाधिकरणता-
विशिष्टाधिकरणताविशिष्टत्वान्दतरसम्बन्धेन । प्रथमसम्बन्धे द्वितीयसम्बन्धे च चर-
माधिकरणतावैशिष्ट्यं स्वाश्रयावच्छिन्नविशेष्यतामिरूपितस्वविशिष्टप्रकारताकत्वसम्ब-
न्धेन । शिष्टं पूर्वसम्बन्धे पूर्वोक्तरीत्या द्वितीयसम्बन्धे च वक्ष्यमाणरीत्या बोध्यम् ।
यद्वा जनकताविशिष्टत्वरूपस्य तज्जनकतायापवचस्य विवक्षणेनोक्तदोषाभावात् ।
वैशिष्ट्यश्च स्ववृत्तिधर्मविशिष्टत्वसम्बन्धेन । वृत्ति स्वसामानाधिकरणोत्पादिभेदवत्त्व-
सम्बन्धेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वं स्वानवच्छेदकविषयिताश्रयत्वसम्बन्धेन ।
धर्मवैशिष्ट्यं स्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वव्यापकत्वसम्बन्धेन । तेन पूर्वकल्पे वक्ष्यमाण-
व्याप्यप्रतियोगिवैयर्थ्याधिकरण्यवदितव्याप्यव्याप्यवद्देऽव्याप्तिसम्भवेऽपि न क्षतिः । १७

त वद्व्यभावभावयद्बृत्तिजलवद्बृत्तियालक्ष्यत्वपक्षेऽपि तत्रातिव्याप्तेः प्रकारान्तरेण चारपिप्यमाणतया उक्त्यापकविशेषाऽतिव्याप्तेश्च विशेष्यद्वलपरिष्कारादेव निरसिप्यमाणतया च सत्यन्तप्रतिबन्धकतायामुक्तविशेषणस्य परित्याज्यत्वात् अलं तन्निशेषणपरिष्कारपरिभ्रमेण ।

यस्येवरीत्या परिष्कारे दोषाभावेऽपि केचित्तिवद्याद्युक्तपरिष्कारे प्रतियोगिवैपथिकरूप्यघटितजलव्यापकवद्व्यभावसमानाधिकरणजलजलव्यापकवद्व्यभावसमानाकासीनजलपुत्रदुभयवद्बृत्तेऽतिव्याप्तिः, उक्तरीत्या विशेष्यद्वलसत्त्वात्प्राप्त्यापकताघटितसत्त्वविपक्षसम्बन्धहाय विशिष्टान्तराघटितत्वशरीरेऽपि तत्रानकतायास्तत्प्रतिबन्धकताव्याप्यत्वस्य उक्तसम्बन्धेनैव विवक्षणीयतया विशिष्टान्तराघटितत्वस्यापि तत्राक्षतत्वादि-
ति । तत्र ; तत्पक्षे प्रतिबन्धकताविशिष्टधर्मवत्वस्यैव लक्षणत्वेनोक्तदोषोद्धारत् । वैशि-
ष्ट्यभाषेयतासम्बन्धेन । आषेयता च स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदवत्वस्वविशिष्टधर्मवि-
शिष्टत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रति योगिताकमेव वावोभयसम्बन्धेन । स्वा-
धिकरणत्व-स्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वसम्बन्धेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वं स्वरूप-
स्वविशिष्टजनकताविशिष्टत्वोभयसम्बन्धेन । जनकतायां स्ववैशिष्ट्य-स्वविशिष्टपक्ष-
ग्रहत्वाव्यापकविशिष्टसाध्यग्रहत्वाव्यापकप्रकृतानुमितित्वव्यापकस्वरूपि तत्रप्रतिबन्ध-
तावच्छेदकानच्छिन्नप्रतिबन्धयतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयत्वावच्छिन्नानुमि-
तिनिष्ठजन्यतानिरूपितस्वाभेयत्वोभयसम्बन्धेन । आषेयता च स्वसमानाधिकरणेत्या-
दिभेदवत्वसम्बन्धेन । स्वाधिकरणत्व धर्मताविशिष्टत्वाक्षयतासम्बन्धेन । धर्मतावैशि-
ष्ट्य पूर्ववत् । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व स्वरूपसम्बन्धेन । जनकतावैशिष्ट्य-
स्वाभ-
वच्छेदकविषयताद्युत्पत्त्वसम्बन्धेन । धर्मै वैशिष्ट्य-स्वविशिष्टप्रतीतिविषयतावच्छेद-
कत्वसम्बन्धेन । प्रतीती स्ववैशिष्ट्य-स्वावच्छिन्नविषयकत्वसम्बन्धावच्छिन्न-
स्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रति योगिताकभेदवत्वसम्बन्धेन । धर्मवैशिष्ट्य स्वनिष्ठाभावप्रतिपो-
थित्वस्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वव्यापकत्वोभयसम्बन्धेन । प्रतियोगिता च स्वव्या-
प्यप्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताविशिष्टप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयत्वावच्छिन्नानुमिति-
निष्ठजन्यतानिरूपितजनकता वृत्तिवत्सम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रति योगिता-
कभेदवत्वस्ववृत्तित्वोभयसम्बन्धावच्छिन्ना । वृत्तिश्च स्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वव्या-
पकत्वसम्बन्धेन । न चैव परिष्कारे प्रतिबन्धकतायामपि विशिष्टान्तरविषयकत्वाव्याप-
कत्वनिवेशो विफल इति शङ्क्य, जलंसामानाधिकरण्याभाववदित्यत्र सामानाधिक-
रण्याप्यजलव्याप्यजलव्याप्यवज्जलातिव्याप्तिवारकतया तत्सार्धत्वात् । एव तद्-
निवेशे जलव्यापकवद्व्यभावसमानाधिकरणजलयत्तावशाजलवद्बृत्तित्वात्प्राप्तेश्च ।

बाधप्रतिबन्धकतायां अस्त्येवैतद् वारणेऽपि , अभाववृत्तित्त्वापकगगनाभावकालीं
 गगनस्याभावात्वावच्छेदेन साध्यत्वे प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटिताभावनिष्ठाभावप्रति-
 योगित्वस्याप्यवत्ताह्वागगनेऽतिव्याप्तिरिति तद्वारणाय तज्ज्ञानस्यावर्तनस्यावश्यकं
 तथा तत् एवोक्ताऽतिव्याप्तिवारणमिति तद्वैयर्थ्यं दुर्वारमिति वाच्यम् , सत्यन्त-
 वैयर्थ्यमिदं तन्निश्चयव्यावर्तनमकृत्वा तत्प्रतिबन्धकतायां तज्जनकताविशिष्टान्यत्वं
 निवेशेन तद्वारणात् । वैशिष्ट्यं-स्वनिरूपितजनकतावच्छेदकप्रकारताविशिष्टावसम्भ-
 न्धेन । वैशिष्ट्यं-स्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताशालिनिश्चयविशिष्ट-
 स्वावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयव्यापकत्वसम्बन्धेन । यद्यपि एतद्विशेष्यता-
 उक्तस्थल एव प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटिताभाववृत्त्यभावप्रतियोगित्वस्याप्यवत्ताह्वा-
 गगनेऽव्याप्तिः । अभाववृत्तित्वस्यापकगगनाभावत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकनिश्चयविशिष्टा-
 भाववृत्त्यभावत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकनिश्चयवावच्छिन्नप्रतिबन्धकान्यप्रतिबन्धकत्वस्यत-
 द्वाधशाने तत्प्रतिबन्धकज्ञाने चासत्त्वात् । तस्याश्च निरुक्तसम्बन्धेन तज्जनकता-
 विशिष्टत्वात् । तथा च पूर्वोक्तातिव्याप्तिवारणाय प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितस्यास-
 वगाह्वाज्ञानस्यावर्तनमेव कार्यम् , इत्यत्र सत्यन्तवैयर्थ्यं दुर्वारम् । तथापि विशेष-
 त्वद्वले उक्तप्रतिबन्धकतायां तद्वैशिष्ट्यं , पूर्ववत्सिद्ध्यै सत्प्रतिबन्धकता-
 तिव्याप्तिवारणं क्रियते । नच सत्यन्तवैयर्थ्यम् , प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटि-
 ततद्भावस्याप्यवश्यकवारकतया तत्सार्थकत्वात् । नच व्यापकताघटितसत्प्रति-
 बन्धकसङ्ग्रहाय विशिष्टान्तरधर्मे पूर्वोक्तविशेष्यतावश्यकतया इदंस्वमानाधिकरणजला-
 भाववानिश्चय प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितमानाधिकरणजलव्याप्यजलसङ्घट्टेऽति-
 व्याप्तिः , तज्जनकताव्यापकत्वस्य तत्प्रतिबन्धकतायां निवेशे सत्यन्तवैयर्थ्यम् ।
 अनुयोगितासम्बन्धेनाभाववृत्तित्वस्यापकगगनाभावकालीनगगनसाध्यकाभाषण-
 स्थलादौ प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटिताभावावृत्तित्वस्याप्यवत्ताह्वागगनातिव्याप्तिः ।
 पुनः प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितव्याप्तिविशिष्टसकलोदासीनवारणाप्यविशेष्यद्वले जन-
 कतायाः अस्याप्यवृत्तित्वज्ञानविरहावच्छिन्नप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वावच्छेदकाभाष-
 स्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वसम्बन्धेन व्यापकत्वं विवक्षणीयमिति प्रयुक्तम् । तत्राप्याप्यवृत्ति-
 त्वज्ञानविरहकालेऽपि प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितस्यासत्त्वगाह्वागगनाप्यविशेष्यद्वले जन-
 कतावच्छेदकत्वे मानाभावात् । पुनः तत्प्रतिबन्धकत्वे तज्जनकताव्यापकत्वलाभापैव सत्यन्त-
 मित्यपि निरस्तम् , स्वोपेक्षितसदोपदेशेपगतत्वात्प्राहकारकत्वस्यस्याव्याप्यत्वादिनि-
 वाच्यम् । घटो गगनाभाववृत्त्यावच्छिन्नकालीनगगनवानित्यत्र गगनाभाववृत्त्यावच्छिन्न-
 गगनाभावस्याप्यवच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वस्य सत्यन्तसार्थकत्वात् । बाधज्ञानीयप्रकार-
 ताभावात् उक्तप्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यस्य तत्र स्पष्टत्वात् । विशेष्यद्वलघटकजनक-
 तायां धर्मेताविशिष्टत्वनिवेशादेव प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितव्याप्तिघटितसकलोदा-

मीनवाराणाञ्च । वैशिष्ट्यं स्वाश्रयविशिष्टत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रति-
योगिताकभेदवत्त्वसम्बन्धेन । वैशिष्ट्यं पूर्वोक्तसम्बन्धस्य विशिष्टाधिकरणताविशिष्टावि-
करणाविशिष्टत्वान्यतरसम्बन्धेन । आर्षवैशिष्ट्यद्वयं स्वावच्छिन्नप्रतियोगताकभेदनिरूपि-
तत्वसम्बन्धेन । चरमवैशिष्ट्यं स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदवत्त्वसम्बन्धेन । स्वाधिकरण-
त्वं स्वविशिष्टप्रकारतापरिच्छिन्ननिश्चयावसम्बन्धेन । वैशिष्ट्यं स्वाश्रयावच्छिन्नविशेष्यता-
निरूपितवस्वरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणताविशिष्टत्वोभयसम्बन्धेन ।
अधिकरणतावैशिष्ट्यञ्च स्वविशिष्टप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितस्वप्र-
तियोगितावच्छेदकभेदसम्बन्धावच्छिन्नाधिकरणतासम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदक-
ताकप्रतियोगिताकभेदवत्त्वस्वरूपोभयसम्बन्धावच्छिन्नाप्रकारतावच्छिन्नप्रकारतानिरू-
पितानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावृत्तित्वसम्बन्धेन । प्रतियोगितायां अधिकरण-
तावैशिष्ट्यञ्च स्वाश्रयसम्बन्धावच्छिन्नस्वरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकभेदपर्या-
प्तावच्छेदकताकत्वोभयसम्बन्धेन । वृत्तिश्च स्वविशिष्टप्रकारतानिरूपितत्वसम्बन्धेन ।
वैशिष्ट्यं स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नाभेद्यतात्वावच्छिन्नस्वनिरूपिताभावत्वावच्छि-
न्नप्रकारतानिरूपितप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतात्वोभयसम्बन्धेन । एवं
प्रतियोगिवैशिष्ट्यधिकरण्यघटितव्यतिरेकव्याप्तिघटितवारणमूहनीयम् । न चैवं रीत्या
प्रतियोगिवैशिष्ट्यधिकरण्यघटितव्याप्त्यवगाहिज्ञानजनकतात्यावर्तनेऽसम्भवः, प्रतियोगि-
वैशिष्ट्यधिकरण्यघटिततदघटितव्याप्तिसिद्ध्योरैकरूपेण जनकतायाः प्राक् वर्णितत्वादिति
घाच्यम्, तत्राक्षर्य निरस्तत्वात् ।

वस्तुतस्तु प्रतिबन्धकताविशिष्टत्वस्यैव लक्षणत्वेन उक्तसकलदोषोद्धारात् उ-
क्तैकरूपेण जनकत्वेऽपि क्षातिविरहः । प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यञ्च, स्वविशिष्टप्रका-
रताविशिष्टत्वसम्बन्धेन । प्रकारतावैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकावच्छिन्नविशिष्टस्वरूपनिरूपित-
विशेष्यतावच्छेदकत्वसम्बन्धेन । प्रकारताया प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यञ्च आधेयता-
सम्बन्धेन । आधेयता च स्वविशिष्टाधिकरणताविशिष्टनिश्चयनिष्ठभेदप्रतियोगिता-
वच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताभेदवत्त्वस्वनिरूपितवि-
शेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यनानिरूपितस्वावच्छेदकभेदसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताशा-
स्त्रे निश्चयनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकतासम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियो-
गिताकभेदवत्त्वस्वविशिष्ट्यमवैशिष्ट्यसम्बन्धावच्छिन्ननिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगि-
ताकभेदवत्त्वप्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन । अधिकरणताया स्ववैशिष्ट्यं स्वनिरूपितविशेष्यता-
वच्छेदकताधयवृत्तित्वसम्बन्धेन । अधिकरणताया स्ववैशिष्ट्यं स्वनिरूपितविशेष्यता-
वच्छेदकताधयवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदनिरूपितत्ववत्त्वसम्बन्धेन । अ-
धिकरणतावैशिष्ट्यञ्च निश्चये स्वाश्रयव्यापकत्वविशिष्टस्वनिरूपकभेदप्रतियोगिताव-
च्छेदकप्रकारतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नस्वाधयपर्याप्तावच्छेदकताकविशेष्यतानिरू-
पितत्वस्वनिरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छे-
दकत्वसम्बन्धेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वञ्च स्व-

निरूपितप्रतिबन्धतायच्छेदकावच्छिन्नप्रतिबन्धनानिरूपितप्रतिबन्धकताविशिष्टत्वमात्र-
 न्धेन । वैशिष्ट्यं अभाष्यवृत्तिवृत्तानिविहावच्छिन्नप्रतिबन्धकतामच्छेदकत्व-
 च्छेदरीभूताभाष्यवृत्तिप्रतिबन्धनविषयितामस्यन्धेन । त्रिर्नायभेदप्रतियोगिताय
 च्छेदकत्वमस्य विशिष्टप्रतियोगितायप्रत्यक्षाप्रयत्नोभयसम्बन्धेन । जनकतायां स्वैशि-
 ष्ट्यं पूर्ववत् । परन्तु तत्ताभेद्यता सम्बन्धः प्रयोजनमाभावात् न निवेशनीयः । घर्मे
 स्वैशिष्ट्यं स्वविशिष्टप्रतियोगितानिबृत्तत्वमस्यन्धेन । प्रतीतिवृत्तिर्षं धर्मैरुच्छिद्य पूर्व-
 वत् । प्रतीति स्वैशिष्ट्यं स्वनिरूपितविशेष्यतायच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरु-
 पितस्वायच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताकत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वविशिष्टवच्छेदकताकर्मप्रतियोगि-
 ताकभेदकत्वमपि श्लेषानकतासम्बन्धावच्छिन्नस्वविष्टावच्छेदकताकर्मप्रतियोगिताकभेद-
 कत्वमनिरूपितविशेष्यतायच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपितस्वायच्छेदकावच्छिन्नप्र-
 कारताकत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धतायच्छेदकत्वमनुभवसम्बन्धावच्छिन्नस्वविष्टप्रतियोगिता-
 कत्वनाभाष्यवृत्तत्वमस्यन्धेन । जनकतायां स्वैशिष्ट्यं स्वसमानधिष्ठानेत्यादिभेद-
 कत्वमस्यन्धेन । स्वाधिकरणं पूर्ववत् । भेदप्रतियोगितायच्छेदकत्वम्यानवच्छेदकवि-
 षयतायून्यत्वमस्यन्धेन । प्रथमसम्बन्धे भेदप्रतियोगितायच्छेदकत्वमनिरूपितप्रति-
 बन्धतायच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयत्वावच्छिन्न-
 तुमितानिष्ठजन्यतानिरूपितजनकताविशिष्टत्वमस्यन्धेन वा निवेश्यताम् । वैशिष्ट्यं
 प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यवत् । न च प्रथमसम्बन्धनिवेशेन गौरवमिति पाष्यम् ,
 अन्वेषणमार्गात्साधस्ताद्वेतेनेत्यादिना दूषितत्वेन स्वैरेषतसम्बन्धस्यारूपीपत्वात् ।
 न चैवं परेष्कारपक्षे जनकतायापि त्रिशिष्टान्तरविषयत्वानवच्छिन्नत्वनिवेश्यत्वमभवेत्
 ततश्चोदितृतां तद्दूषणमनुपपन्नम् , प्रत्युत एताप्युक्तपक्षेतिवृत्तानिपक्षेत्प्रहाय
 त्रिशिष्टान्तरे पूर्वोक्तविशेष्यत्वानेन स्वमते गौरव्येति वाच्यम् ,—तथा निवेशे निरु-
 ध्प्रतियोगिविषयधिकरणघटिनत्रिशिष्टातिव्याप्ते । तथाहि—निरूपितस्या सम्बन्ध
 श्रयेण जनकतापुनिकारताविशिष्टत्वं वाच्यम् । तत्र प्रथमसम्बन्धे भेदप्रतियोगिता-
 यच्छेदकत्वमनिरूपितजन्यतायच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकताविशिष्टत्वस-
 म्बन्धेन वाच्यम् , तच्च न सम्भवति, त्रिशिष्टागमे अभाष्यवृत्तित्वानुमिति प्रति
 शुद्धगगनधर्मिकनभाष्यवृत्तिरन्याप्यवृत्ताज्ञानस्याजनकत्वात् । एवमेकरूपेण जनक-
 त्वानुपपन्नत्वमते जलव्यापकेतराभाष्यवान् इदं जलव्यापकत्वद्वयभाववानित्यत्र ज-
 लव्यापकत्वद्वयभावव्याप्यजलवत्तादृशद्वयत्वस्यनिपक्षे जनकताया विशिष्टान्तरा-
 यदित्यादिनिवेशप्रसङ्गेऽप्याहोश्च सत्यन्तर्षयर्थस्य चक्षुमाणत्वाच्च जनकताया तन्निवेशा-
 सम्भवात् ॥

अर्थवरीत्या परिष्कारेण पूर्वोक्तानिव्याप्तिवारणेऽपि टकरीत्या सत्यन्तराथ-
 कयवर्णनमनुपपन्नम् , तत्रैव गगनाभाववदभाववद्वृत्तिगगनाभाववद्व्याप्यगगनाभा-
 ववद्व्याप्यवृत्तिवारणाय तत्रजनकत्वस्यापवादस्य सत्यप्रतिबन्धकतायाभाष्यवृत्तत्वेन

तत्र एव पूर्वातिव्याप्तेरपि धारणात् । व्यापकतायदितसत्प्रतिपक्षसहस्रद्वयं पूर्ववत्
 विशिष्टान्तरपरिष्कारस्तादृश्यं कृत्वात् तेनापि तद्वारणात्, येन तज्जनकताव्यापकत्वम-
 नादेयं स्यात् । न चोक्तानिव्याप्तिवारणाय विशिष्टान्तरधर्मे स्वावच्छिन्नविषयपक्षत्वा-
 वच्छिन्नप्रकृतानुमितिजिरोध्यनुमितिजनकताविशिष्टप्रतिबन्धकताविशिष्टत्वसम्बन्धात् -
 च्छिन्नत्वनिष्ठप्रतियोगिताकात्यन्ताभाववशात्प्रवृत्तित्वनिवेशेन उक्तानिव्याप्तेस्तेनैव धा-
 रणसम्भवः, प्रतिबन्धकतायां जनकतावैशिष्ट्यञ्च स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदत्वसम्ब-
 न्धेन, स्वधिकरणत्वं सामानाधिकरण्याविषयताघटकविषयतामिश्रस्वावच्छेदकविष-
 यतात्वसम्बन्धेन । भेदप्रतियोगितायच्छेदकत्वमवच्छेदकतासम्बन्धेन । प्रतिबन्धकता-
 वैशिष्ट्यं ह्यव्यापकप्रतिबन्धकताशून्यत्वस्वरूपोभयसम्बन्धेन । तेन जलव्यापकत्व-
 ह्यभावाधिकरणनिरूपितवज्जलाभाववान् हृद् इति ज्ञानीयप्रतिबन्धकतायाः सा-
 दृश्याः सत्प्रतिपक्षनिश्चये स्वरूपसम्बन्धेन सत्त्वेऽपि न मेयत्वविशिष्टमत्प्रतिपक्षानि-
 श्यासि । प्रतीतिवृत्तित्वं पूर्ववत् । यद्यपि जलव्यापकसहस्रभाषिसमानाधिकरणजला-
 भाववान् हृद् इति ज्ञानीयप्रतिबन्धकतायास्तादादृश्याः निरुक्तसम्बन्धेन सत्प्रतिपक्ष-
 निश्चये सत्त्वेन मेयत्वविशिष्टसत्प्रतिपक्षानिव्याप्तिवारयितुं शक्यते, तथापि प्रति-
 बन्धकतायां जनकतावैशिष्ट्यवर्तिरे स्वसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व-
 सम्बन्धस्याप्यन्तर्भावेन सत्प्रतिबन्धकताव्यावृत्त्या नातिव्याप्तिः । स्वाधिकरत्वस्या-
 वच्छेदकविषयतात्वसम्बन्धेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वमवच्छेदकतासम्बन्धेन
 वक्ष्येकजनकतामिते व्यापकतायदितसत्प्रतिपक्षव्याप्ते धारणात् प्रथमसम्बन्धस्थाने
 स्वव्याप्यप्रतिबन्धकताविशिष्टत्वस्य निवेशनीयतया उक्तातिव्याप्तिर्दुवारा । तथापि
 सन्मते प्रातिबन्धकतायां जनकतावैशिष्ट्यस्य स्वव्याप्यप्रतिबन्धकताविशिष्टत्वसम्ब-
 न्धेन विशङ्कणेनादोषात् । व्याप्यत्वं व्यापकत्वञ्च स्वरूपसम्बन्धेन । प्रातिबन्धकतायां
 प्रतिबन्धकताविशिष्टय उक्तसम्बन्धद्वयेनैवेति वाच्यम्, एवमपि हृदो बह्निगान्ध्यास
 बह्व्यभावव्याप्यजलव्यापकत्वह्यभाववालीनजलवज्जलाव्याप्ते । जलव्यापकत्वह्यभा-
 वव्याप्यच्छिन्नविषयकमिश्रयविशिष्टजलवज्जलावच्छिन्नविषयकमिश्रयत्वावच्छिन्न-सत्प्रति-
 बन्धकतानोऽतिरिक्तप्रतिबन्धकतायां तत्रासत्त्वात्, तस्याश्च जलव्यापकत्वह्यभावा-
 कालीनजलवान् हृद् इति निश्चयेऽपि सत्त्वात्, तस्य च निरुक्तिविशिष्टान्तरस्य सत्त्वा-
 दात् । न च बह्व्यभावव्याप्यजलव्यापकत्वह्यभाववालीनजल सद्भावं हृद् । तद्व्य-
 भावव्याप्यं जलव्यापकताभावकालीनजल सद्भावं हृद् इत्यन्तरपि निश्चययोगेन हृदेः
 यं प्रतिबन्धकत्वाभ्युपगमस्युक्तानिव्याप्तेरनवकाशः, अनुपगमकरपञ्चाशत्प्रतिपक्षानिव्याप्ति

● आपेक्षयावच्छिन्नप्रतिपक्षानिवृत्तिसामानाधिकरण्यात्प्रतिपक्षानिव्याप्तिः ॥१॥

नैव वितापरतापटाभप्रत्येयं ॥

धारणम् । एव सत्यनुयोगितामस्यन्धेन अभाववृत्तित्वस्यापकगगनाभाषकालीनगण-
 नस्यपकाभावपक्षस्य च अभाववृत्तित्वाभाववद्वृत्तिमत्तारदागगनेऽप्याप्ते, गगन-
 स्थाघटितरूपस्य ता निरुक्तविशिष्टान्तरत्वसम्भवात् । नच प्रतिग्रन्थकतावैशिष्ट्य-
 रसमानाधिकरणेत्यादिभेदव्यसम्भवेन, स्वाधिनरणस्य सामानाधिकरण्याविषयता-
 मिश्रस्यावच्छेदकविषयतात्वसम्भवेन, भेदप्रतियोगितावच्छेदकताभवच्छेदकतात्व-
 स्येन, निरुक्तविशिष्टस्य उक्तरीत्या गगनत्वाघटितरूपस्य विशिष्टान्तरत्वसम्भवेन सामा-
 न्यलक्षणान्नाशान्तेनया दृश्यत्वमेव नास्ति । दोषत्वाद्गीर्दरेऽपि उच्ये विशिष्टद्वयाघटि-
 तत्वनिषेधजगपतायो विशिष्टान्तरविषयत्वानवच्छिन्नत्वनिवेदपक्षेऽप्युक्तव्याप्ति-
 रसमाना । पक्षवृत्तिसाध्यविषयताजननपातिव्यतिरिक्तद्वयविषयतायो निषेध उक्त-
 व्याप्तिवारणे च विशिष्टान्तरधर्मपुनर्देशमातसाधारणपञ्चावृत्तित्वस्याप्यव्यवस्थाद्वय-
 टकतावच्छेदकमिश्रत्वनिषेधादन्वयस्येऽपि तद्वारणम् । वस्तुतस्तथावच्छिन्नविषयताव्या-
 पकजनकतावच्छेदकविषयताव्यापकजनकताविशिष्टत्वसम्भवावच्छिन्नस्वनिष्प्रतियोगि-
 तताकात्यन्ताभाववद्वृत्तित्वमेव विशिष्टान्तरधर्मनिषेधमिति नोक्तदोष, जन-
 कतावैशिष्ट्यश्च आश्रयतासम्भवावच्छिन्नस्वनिष्प्रतियोगिताकभेदव्यव-
 स्थयापकमवृत्तानुमितप्रतिग्रन्थकतावत्वोभयसम्भवेन । एतेन विशिष्टवैशिष्ट्याव-
 ग्राहिरामर्शवैधैयसम्प्रतिपक्षनिश्चयस्य जनवत्त्वस्येति तद्विषये पूर्वकक्षे व्यापित-
 त्वेऽपि न क्षति । नापि व्यापकताघटितसम्प्रतिपक्षाव्याप्ति न नोक्तातिव्याप्ति, तत्र गगनाभावपक्षदोषेरेव निरुक्तविशिष्टान्तरत्वसम्भवात् । एकरूपेण जनकत्वानु-
 पगमेन तत्प्रतिग्रन्थकताव्याप्तजनकताव्यापकत्वाभावात् ।

यत्वेव परिष्कारे इदो वद्विमानिपत्र वद्वयभावाभाववद्वृत्तिजलवद्वदेऽति-
 व्याप्ति, तस्या दृश्यताया सामान्यनिरुक्तौ स्पष्टत्वादिति, तत्तु न समीचीनतया
 प्रतिभारति, केवलान्वयिग्रन्थे व्यापकतामानाधिकरणरूपव्याप्यवग्राहिरामर्श-
 जनकत्वे द्विधा हेतुतावच्छेदकप्रवधानिना गौरवात्हेतुतावच्छेदकाघटितरूपेण साध्या-
 भाववद्वृत्तिमत्तान्निश्चयहेतुत्वमेव उचितमिति "प्रायश साधनभेदेऽपी"ति दी-
 धिति व्याख्याय तदुपरि अथ हेतुतावच्छेदकमनिषेधे व्याप्तिप्रकारकज्ञानत्वेन हेतु-
 त्वे व्यभिचारज्ञानकालेऽपि निर्देहितावच्छेदकव्याप्तिशास्योत्पत्त्या अनुमित्युत्पत्तेराव-
 द्यकतया व्यभिचारस्य हेत्वाभासत्वानुपपत्तिरिति चेदित्यागाङ्गवपकिश्चिद्वर्मेनेन
 हेतुतावच्छेदकधर्मानुगमस्य पकिश्चिद्वर्मावच्छिन्नधर्मिताकनिशयत्वेन हेतुत्वादिनि-
 समाधानान्, तत्र लक्ष्यवर्मेण भद्वाचार्यानुमतत्वात्, सामान्यनिरुक्तावासाङ्गान्त्यो-
 के तथा निर्भराभावात्, अन्यथा व्यापकतामानाधिकरणरूपव्याप्तिघटितस्यादृश्य-
 तायाभ्योक्तत्वात्साध्यदृश्यतापत्ते । तुष्यतु दुर्जन इति न्यायेनाङ्गीकृत्यैव दूष-
 णन्तरस्य तत्रोक्तत्वात् । नच तत्रैव केवलान्वयिग्रन्थे पक्षवृत्तित्वेन निधीयमान-
 धूमत्वाद्यवच्छेदेनत्व्यभिचारनिश्चयविना पक्षवृत्तित्वावच्छेदेन व्यभिचारसमापस्य

करणेत्यादिभेदवत्त्वमभवत्सम्बन्धेन । आपे यथा स्वसमानाधिकरणभेदवत्त्वविशिष्टय
 मविशिष्टवत्त्वसम्बन्धावच्छिन्नत्वनिष्ठापच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदवत्त्वमभवत्सम्बन्धे-
 न । स्वाधिकरणत्वं स्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवत्त्व-
 वच्छेदकावच्छेदकत्वमैगमन्भावच्छिन्नप्रकारताप्राप्तिसिद्धयवत्सम्बन्धेन । भेदप्रतियो-
 गितावच्छेदकत्वं स्वादिशिष्टजनमतावत्त्वस्वाधिकरणत्वमभवत्सम्बन्धेन । वैशिष्टयञ्च स-
 निष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वविशिष्टपक्षग्रहणत्वापकृतिशिष्टसाध्यग्रहणत्वापकृ-
 त्तवत्त्वतावच्छेदकत्वविशिष्टे प्रकृत्याप्यतावच्छेदकत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहनुमिति-
 त्वापकृतिरूपितप्रतिबन्धतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकत्वावि-
 शिष्टप्रतिबन्धतावच्छेदकत्वियत्वावच्छिन्नानुमितिनिष्ठजन्यतानिरूपितवत्त्वमभवत्स-
 म्बन्धेन । प्रतिबन्धकतायां प्रतिबन्धकत्ववैशिष्ट्यं पूर्ववत् । अत्र प्रथमसम्बन्धस्तु
 बाह्यभावाभावावद्बुद्धिजन्यकृतस्वादिशयतायामेव निवेश्यम् । तत्र भेदप्रतियोगिता-
 वच्छेदकत्वं पूर्ववत्, धर्म स्ववैशिष्ट्यं स्वविशिष्ट प्रतीतिवृत्तित्वसम्बन्धेन । प्रती-
 तिवृत्तित्वं पूर्ववत् । प्रतीति स्ववैशिष्ट्यं स्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्न-
 विशेष्यतानिरूपितवत्त्ववच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताकृत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदक-
 ताकप्रतियोगिताकभेदवत्त्वस्वविशिष्टजनकताविशिष्टावगाहान्भावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियो-
 गिताकत्वमन्ताभाववत्त्वमभवत्सम्बन्धेन । जनकतावैशिष्ट्यं पूर्ववत् । जनकतायां स्व-
 वैशिष्ट्यं स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदवत्त्वसम्बन्धेन, स्वाधिकरणत्वं पूर्ववत्, भेद-
 प्रतियोगितावच्छेदकत्वं स्वरूपसम्बन्धेन । द्वितीयसम्बन्धे स्वधिकरणत्वञ्च स्वनि-
 रूपितप्रतिबन्धतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतासाध्यनुमितिवत्त्वसम्बन्धे-
 न । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वञ्च स्वावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टप्रतिबन्धक-
 त्तनिरूपितप्रतिबन्धत्वस्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितप्रति-
 बन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धत्वान्वतरसम्बन्धेन । प्रतिबन्धकतायां प्रकारता-
 वैशिष्ट्यञ्च स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदवत्त्वसम्बन्धेन । स्वाधिकरणत्वं स्व-
 निरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवत्त्ववच्छेदकावच्छिन्नप्रकारता-
 प्राप्तिनिक्षयत्वसम्बन्धेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वञ्च स्वरूपसम्बन्धेन । विशे-
 ष्यतावैशिष्ट्यमव्युक्तसम्बन्धेनैव । परन्तु स्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकप्रकारता
 स्वा-
 वच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतास्थाने विशेष्यताञ्च निवेश्य वक्तव्यम् । इदावृत्तित्वं वाच्य-
 वद्दृष्ट्यादेः चक्षुर्भाववत्त्ववद्भूदादेः सङ्ग्रहाय विशेष्यताप्रकारतावच्छिन्नसम्बन्ध-
 ह्यनिवेशः । प्रतियोगिवैयर्थ्यादुक्तप्रत्ययद्विपदाव्यवहारपूर्वकसम्बन्धोऽप्यन्तर्भावनी-
 यः । इत्थञ्च नोक्तानिवास्तित्ति वाच्यम्,—एवमपि विशेष्यतावच्छिन्नसम्बन्धविवे-
 क्षान् तादृशवत्प्रकारोक्तमनताध्यकस्थाने आधेयतासम्बन्धेन तादृशवत्विशिष्टात्-
 नाभाववद्भाववद्बुद्धिगतनाभाववत्त्वान्येऽतिव्याप्ते, पदादौ सागनावगाहनुमितवदि-
 शयताभाववद्भूतनाभाववद्भाववद्बुद्धिगतनाभाववत्त्ववत्कालीनपदे तादृशवत्-
 नाभाव इत्यादिज्ञानीयविशेष्यताविशिष्टप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धत्वञ्च सप्त-

प्रतिबन्धात्त्वम्, सत्प्रामाण्यधिकरण्येन तद्व्यवहारिज्ञानस्याभिरोचिवात्, इत्यथ तादृशविशिष्टगगने गगनवृत्तित्वसामान्यभावस्य प्रतिज्ञावपि गगनत्वावच्छेदेन तद्व्यवहारिज्ञानस्यैव निरोधितया परदेशव्यापकताया अप्रामाणिकताया निरुक्तत्वात् ज्ञाने तादृशप्रतिबन्धकत्वोपपादनमप्रामाणिकमेव, तद्यपि विशिष्टगगनत्वावच्छेदेन गगनवृत्तित्वसामान्यभावावग्राहिज्ञानस्य निरुक्तत्वात् तद्विच्छेदात् चिद्व्यवहारिज्ञानकत्वापेक्षया पृथक्प्रतिबन्धकताया मान्यभावेन निरुक्तत्वात्प्रतिज्ञाद्वयस्यैव, परंतु पक्षकवृद्धिसापेक्षस्थले पर्यतावृत्तित्वद्वैरपसिद्धतया अज्ञोपलब्धिः प्रकृते प्रतिज्ञस्य तस्य दोषत्वसम्भवात्, न चोपलब्धिप्रतिबन्धकतायां सत्यप्रतिबन्धकताया वा राजन्यतावच्छेदकप्रकारताशरुपतुमि निरव्याप्यकम्बनिर्देशात् नोक्तत्वात्प्रतिज्ञा, वृद्धिव्यापकवृद्धिसंज्ञेदकातीनवद्भवभाववत्तादुर्वा अभावो धर्मेन युयोगितासम्बन्धेन भानम्—विशिष्टनिरूपितानुयोगिताया एकदेशसम्बन्धत्वास्वीकारात्, अन्यथा महानसीयवद्भवभावे वद्भवभावाप्रवेशापस्थाप्यद्विविधोपपत्ति महानसीयवृद्धिर्नास्तीति प्रतीयनापत्ते, इत्यथ निरुक्तवृद्धिसाम्यकाभावपक्षस्थलेऽपि नाप्यतिनास्तीति वाच्यम्,—एवमपि जलवृद्धिकालीनद्वौ वृद्धिमानित्यत्र जलव्यापकवद्भवभाववत्तापत्तीभूताभावप्रतियोगिजलवत्तादृशहृदानिष्पत्तेरिति चेत् ? मेवम्, प्रतिबन्धकतावृत्तिप्रकारताविशिष्टत्वस्यैव लक्षणत्वेन सकलदोषोद्धारत्, वृत्तिश्च स्वममानाधिकरणत्वादिभेदत्वस्वविशिष्टधर्मविशिष्टत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदत्वस्वविशिष्टाविरणताविशिष्टनिष्पत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगितावभेदत्वैतत्प्रतियोगितासम्बन्धेन । प्रकारताविशिष्टत्वं प्रथमद्वितीयतृतीयसम्बन्धघटकवैशिष्ट्यप्रकारवच्छेदकारादिक पूर्ववत् । प्रथमसम्बन्धे भेदप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकत्वसम्बन्धयोस्वाभ्यावनिर्गतत्वं मेव विशिष्टमप्रतिपक्षकारण इतरसम्बन्धेन व्याप्यारणम् । द्वितीयसम्बन्धे जनकताया प्रत्यन्धकतावैशिष्ट्यं स्वरूपितप्रतिपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नतावच्छेदकप्रतिपक्षप्रतिपक्षरूपितप्रतिपक्षताविशिष्टत्वं प्रतानिरूपितत्वसम्बन्धेन । तन्व्यतायां प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यं स्ववृत्तिप्रकारताविशिष्टत्वसम्बन्धेन । प्रकारतावैशिष्ट्यं स्वरूपितप्रतिपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतिपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकत्वसम्बन्धेन । प्रकारताया प्रतिबन्धकतावृत्तिश्च स्वसमाधिकरणत्वेत्यादिभेदत्वसम्बन्धेन । स्विकरणत्वं स्वविशिष्टनिष्पत्त्यव्यापकविषयताद्युत्पत्तिविशिष्टनिष्पत्त्यव्यवस्थान्धेन । निष्पत्ते र्ववैशिष्ट्यं स्वविशिष्टाविरणताविशिष्टत्वसम्बन्धेन । अधिकरणताया र्ववैशिष्ट्यं स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदप्रतिपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतावृत्तित्वोपपत्त्यसम्बन्धेन । प्रकारतावृत्तित्वं स्वाप्रव्याप्यच्छेदकतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतावृत्तित्वोपपत्त्यसम्बन्धेन । प्रकारतावृत्तित्वं स्वप्रव्याप्यच्छेदकतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतावृत्तित्वोपपत्त्यसम्बन्धेन । प्रकारतावृत्तित्वं स्वप्रव्याप्यच्छेदकतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतावृत्तित्वोपपत्त्यसम्बन्धेन । प्रकारतावृत्तित्वं स्वप्रव्याप्यच्छेदकतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतावृत्तित्वोपपत्त्यसम्बन्धेन ।

तत्र भवसम्बन्धेन । अधिकरणतावैशिष्ट्यञ्च निश्चये स्वाश्रयनिरूपकनिश्चयविशिष्ट-
त्वस्य विशिष्टविशेष्यतानिरूपकत्वं भवसम्बन्धेन । विशेष्यतायां स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वनि-
रूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकप्रकारतानिरूपितत्वोप्युक्तावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्याश्रया-
वच्छेदकधर्मसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वोप्युक्तत्वसम्बन्धेन । भेदप्रतियोगिताव-
च्छेदकारणञ्च स्वनिरूपितप्रतिव्यपतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतिव्यपतानिरूपितप्रतिबन्धक-
तावैशिष्ट्यसम्बन्धेन । स्ववैशिष्ट्यं स्वानवच्छेदकविपयतादून्यत्वसम्बन्धेन ।

चतुर्थं निश्चये अनुयोगितासम्बन्धेनाभाववृत्तित्वव्यापकगगनाभावकालीन-
गगनतापरकभावपक्षकत्वत्वेऽभावावृत्तित्वव्याप्यतादृशगगने, एवं स्वरूपसम्बन्धे-
नाभाववृत्तित्वव्यापकत्वद्वयभावकालीनवहेस्माध्यत्वेऽभावस्य पक्षत्वेऽवच्छेदकावच्छे-
देन साध्यसिद्धेरुद्देश्यत्वे अभावसिद्धाभावप्रतियोगित्वव्याप्यवद्वह्नां चान्यासि, तत्त-
दुत्प्रेयप्रकारतावच्छेदकतया गृहीतधर्मपत्तानिश्रयानामपि बलुत्तवाप्यप्रतिबन्धकत्वा-
निरूपकप्रमाणवन्तरे मानाभावात्तस्याश्च निरुक्तसम्बन्धेन तत्रासत्वात्, उक्तस्यल-
पोलतदुत्पाद्यकताव्याप्तिभयेन भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्याश्रयतासम्बन्धावच्छि-
न्नत्वसिद्धावच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदवत्वस्वानवच्छेदकरिपयतासम्बन्धेन स्वनि-
रूपितप्रतिव्यपतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतिव्यपतानिरूपितप्रतिबन्धकतावैशिष्ट्योभय-
सम्बन्धावच्छिन्नत्वसिद्धावच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदवत्वसम्बन्धेन विदक्षितुम-
शक्यतावदिति यावन्तम्, —प्रतिबन्धकतावृत्तित्वं प्रकारतायाः नोक्तसम्बन्धेन,
किन्तु स्वविशिष्टाधिकरणताविशिष्टसम्बन्धेन, अधिकरणतायां स्वविशिष्ट-
त्वं स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदनिश्चितस्वत्वनिश्चितविशेष्यतावच्छेदकताश्रयवृ-
त्तित्वोभयसम्बन्धेन, अधिकरणतावैशिष्ट्यं स्वसमानाधिकरणत्वादिभेदवत्वसम्ब-
न्धेन, स्वाधिकरणत्वञ्च स्वविशिष्टनिश्चयत्वसम्बन्धेन, निश्चये स्ववैशिष्ट्यं स्व-
विशिष्टाधिकरणत्वावैशिष्ट्यत्वसम्बन्धेन, अधिकरणतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वावच्छिन्नप्र-
तियोगिताकभेदनिश्चितत्वसम्बन्धेन, अधिकरणतावच्छेदकप्रकारतावृत्तित्वव्यप-
सम्बन्धेन, अधिकरणतावैशिष्ट्यं स्वावैशिष्ट्याधिकरणताविशिष्टत्वसम्बन्धेन, अधि-
करणतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताभेदनिश्चितत्वस्वाश्रयप्रकारतावच्छे-
दकावच्छिन्नप्रकारतावैशिष्ट्योभयसम्बन्धेन, वृत्तिश्च स्वाश्रयावच्छेदकतावच्छेदकाव-
च्छिन्ननिरूपितव्यापकत्वविशिष्टत्वसम्बन्धेन, स्ववैशिष्ट्यं स्वविशिष्टप्रकारतानिरूपितत्वस्यवि-
रूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन, अधिकरणतावैशिष्ट्यं स्ववैशिष्ट्यं स्वविशिष्टप्रकारतानिरूपितत्वस्यवि-
रूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन, प्रकारतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वनिरूपकभेद-
प्रतियोगितावच्छेदकप्रतियोगितावच्छेदकाधिकरणत्वनिरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदक-

काधिकरणत्वात् यद्यप्यकस्वविशिष्टत्वात् अथापच्छेदकतापच्छेदकसम्भन्धावविच्छेदकत्वात् -
 स्वाध्यायवच्छेदकावच्छिन्नत्वोभयसम्भन्धेन, भेदप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेदकत्वसम्भन्धेन, शुद्धसागतत्वावच्छिन्नत्वावच्छेदेन तत्र तदवच्छेदकधर्मवत्ताज्ञानस्य धृत्वमिति-
 शब्दकत्वं स्वीकारेणोक्तपरिष्कारेणोक्तदोषोद्धारत् ।

मन्येवंरीत्या परिष्कारेऽप्याधेयात्वनिरूपितत्वव्यापकगगनाभावकालीनगगन-
 साध्यकाधेयत्वपक्षकस्थले आधेयत्ववृत्तित्वव्याप्यवत्तादृशगगनाभावेऽप्यासि, तथा-
 धेयावसम्भन्धेन पक्षविशिष्टसाध्याभावस्यैव साध्यतया तस्याप्यस्यैव सत्यपि पक्ष-
 चक्रप्रमिति उक्तविशिष्टरूपकस्य एवेति दाष्यम्, विशेषावगाहिर्येन । प्रतिबन्धक-
 र्वत्वादिप्राचीनमते उक्तविशिष्टस्यापि लक्ष्यत्वसम्भवात्; आधेयतावृत्तित्वनिरूपिता-
 तियोगिवैयधिकरण्यघटितव्यतिविशिष्टतत्तादृशगगनाभावे यातिव्यासि; तत्राप्या-
 प्यवृत्तित्वविरहकालेऽपि प्रतिबन्धकत्वान्तरे भानाभावात्; एव प्रतियोगिवैयधि-
 करण्यघटितव्यासिघटितदहासीनवरकपूर्वकप्रथमसम्भान्धोपादाने इहो घटिमा-
 त्वप्र आधेयतासम्भन्धेन हृदयव्याप्यवद्दृश्यमाधान्याप्या तयानिवेशासम्भवात् ।
 प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितव्यासिघटितमाप्रेऽतिव्यासिध; एवमुभेयप्रतिबन्धकतावै-
 शिष्ट्यस्य जन्यतावच्छेदकप्रकारतायामुक्तरीत्या निषेधो अलवद्दकालीनदोषो दहि-
 भावित्वात् तादृशदृशवृत्तित्वव्याप्यवद्दृश्ययापकनद्धवभावानिव्यासिध दुर्गासा सा-
 द्विनि चेत् ? भवम्, प्रतिबन्धकताविशिष्टधर्मत्वस्यैव लक्षण्येन निरूपकत्वदोषो-
 द्धारत् । प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यं आधेयतासम्भन्धेन, आधेयता स्वसामानाधिकरण्ये-
 स्वादिभेदवत्परवविशिष्टधर्मविशिष्टत्वसम्भन्धेन आधेयवच्छिन्नरवनिष्टवच्छेदकभावप्रतियोगि-
 ताकभेदवत्त्वोभयसम्भन्धेन, स्वाधिकरण्यं धर्मं स्ववैशिष्ट्यं धर्मवैशिष्ट्यस्य पूर्ववत्, -
 भेदप्रतियोगितावच्छेदात्तत्र स्वविशिष्टजनकताविशिष्टत्वरदाधेयत्वोभयसम्भन्धेन,
 जनकतावैशिष्ट्यं स्वावच्छेदकविषयतायून्यत्वसम्भन्धेन, तेन प्रतियोगिवैयधिकरण्य-
 घटितत्वलक्षणापकप्रद्वयभावसमानाधिकरण्यलक्षणापकप्रद्वयभावसमागकालीनकलव-
 च्छेदे भातिव्यासि ।

यसु उक्तविरयासिवात्तयाव जनकताविशिष्टत्वं अप्याप्यवृत्तित्वज्ञानविरहाव-
 च्छिद्यप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वावच्छेदकाभावावच्छिन्नविषयतासम्भन्धेन विवक्ष-
 णीयमिति, तत्र, इति दृश्यभावान् प्रमेयत्वं प्रमेयत्वाभावविरथादौ तत्रापि-
 पकत्वव्याप्तिसमानाधिकरण्यस्यैव व्याप्यव्याप्यत्वस्यैव निवेशासम्भवात् । त-
 त्रप्रतिबन्धकापकस्वरूपितप्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितव्याप्यत्ववृत्तित्वज्ञानविरहकाले प्रतिबन्ध-
 हितत्वज्ञानित्वव्यापकत्ववृत्तित्वज्ञानविरहावच्छिन्नत्ववृत्तित्वज्ञानविरहकाले प्रतिबन्ध-
 कत्वात् । जनकतायां प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यं स्वनिरूपितत्वविधिमतिव्याप्यतावच्छे-
 दकावच्छिन्नप्रतिबन्धकताविरूपितप्रतिबन्धकताविशिष्टप्रकारताविशिष्टत्वसम्भन्धेन ।

प्रकारतायां प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यमाधेत्यस्वविशिष्टत्व उभयसम्बन्धेन, आधेयत्वं स्वममानाधिकरणेत्यादिभेदधत्वसम्बन्धेन, स्वाधिकरणत्वं भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वञ्च स्पष्टम्, स्वैश्वर्येण स्वनिरूपितप्रतिबन्धतावच्छेदकविशेष्यतावच्छेदकधर्मविशिष्टत्वाधेयत्वान्यतरसम्बन्धेन, धर्मवैशिष्ट्यञ्च स्वायच्छिन्नव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वात्पर्याप्तावच्छेदकताकत्वस्वावच्छिन्नावृत्तित्वत्पर्याप्तावच्छेदकताकत्वस्वावच्छिन्नवृत्तित्वत्पर्याप्तावच्छेदकताकत्वत्वान्यतरसम्बन्धेन, आधेयता स्वममानाधिकरणोत्थादिभेदधत्वसम्बन्धेन, स्वाधिकरणत्वं स्वविशिष्टनिश्चयत्वसम्बन्धेन, निश्चये स्ववैशिष्ट्यं स्वविशिष्टाधिकरणतापिनिष्ठत्वसम्बन्धेन, अधिकरणतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकमेदुनिरूपितत्वाधेयत्वसम्बन्धेन, आधेयता स्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन, प्रकारतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वाश्रयनिरूपकविशेष्यतानिरूपितपर्याप्त्यावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकशक्तिविशिष्टस्वनिरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकमकारतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन, अधिकरणतावैशिष्ट्य निश्चये स्वाश्रयनिरूपकनिश्चयपिदिष्टविशेष्यतानिरूपकत्वोभयसम्बन्धेन, निश्चये निश्चयवैशिष्ट्यमेकप्रणायच्छिन्नैकारतमवृत्तित्वसम्बन्धेन, विशेष्यतायां स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वाधेयत्ववच्छेदकतावच्छेदकधर्मसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वस्वनिरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकमकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन, भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वञ्च स्वनिरूपितप्रतिबन्धतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकतापिशिष्टत्वसम्बन्धेन, प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यं स्वानवच्छेदकविषयताशून्यत्वसम्बन्धेन; तेन हृदो यद्धिमानित्यस्य बलवत्कृत्वव्याप्यबद्धव्यभाववत्कलवदादौ मानिभ्यासिः, यद्यप्येवं परिष्कारे गगनाभाववदभाववत्कालीनगगनं गगनवदित्यत्र गगनवृत्तिवद्व्याप्यवत्तादृशगगननिष्ठाभावप्रतियोगित्वेऽस्यासिः, गगनावच्छेदकतया गृहीतधर्मवत्तानिश्चयस्याभाववाञ्छ गगनाभाववानिति निश्चयविशिष्टतादृशगगनवृत्तिरभाव इति विश्वत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतापेक्षया अतिरिक्तप्रतिबन्धकत्वे मानाभावात् । तस्याश्च स्वावच्छेदकविषयताशून्यत्वगमनत्वेनासत्त्वात्, तथापि तादृशप्रतिबन्धतावच्छेदकविशेष्यतावच्छेदकधर्मविशिष्टत्व स्वायच्छिन्नव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वत्पर्याप्तावच्छेदकताकत्वपर्याप्त्यापिशिष्टत्वस्वावच्छिन्नावृत्तित्वत्पर्याप्तावच्छेदकताकत्वविषयतावच्छेदकताकत्वविषयताविशिष्टत्वावच्छिन्नवृत्तित्वत्पर्याप्तावच्छेदकताकत्वविषयताविशिष्टत्वपूतदन्तमसम्बन्धेन, विषयतावैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितत्वतादात्म्यान्यतरसम्बन्धेन; इत्यञ्च नोक्तव्यासिः । यद्यप्युक्तपक्षस्याप्यकथंते तदृशगगनत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्ववशात्तदृशे तादृशव्याप्यवद्भावविशिष्ट्यगने यातिव्यासिः । एवं साप्याभावस्य साप्याभावत्वेनैव पक्षतावच्छेदकव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वव्याप्यवद्भावपक्षेऽप्येव तादृशतादृशव्यासिः, एवं पक्षतावच्छेदकभेदप्रतियोगितावच्छेदकाव्याप्यवत्तादृशतादृशप्रकारतायां उभेदमतिबन्धकतावैशिष्ट्यतरिरेकान्यतरत्वघटकप्रथमसम्बन्ध-

स्वप्ने स्वप्निरूपितप्रतियोग्यतावच्छेदनीभूतप्रकारताविशिष्टत्वमिषेताम् । गगनाभाव
 पदभाववत्कालीनगगनाभावप्रदभावविशिष्टत्वत्कालीनगगनाभाववद्भावप्रदभावप्रति-
 योगित्वत्कालीनगगनाप्यवच्छेदकत्वमनसाध्यकत्वत्ते तादृशगगनरूपव्यापनीभूतभाव
 प्रतियोगित्वत्वाप्यवच्छेदने तादृशप्रतियोगित्वावच्छेदकतया गृहीतधर्मवत्तानिश्चये
 प्रतियोग्यकत्वाभावेन निरुक्तान्यतरघटनद्वितीयसम्बन्धमात्रेण उल्लेखप्रतियोग्यकता
 वैशिष्ट्यस्य तत्प्रकारतायामसाम्येऽपि नाप्यासि, न वा तादृशाप्यासिचारणाय
 द्वितीयसम्बन्धो निश्चये निश्चयवशिष्टश्च तादात्म्येन निषेद्य व्यापकत्वस्य
 स्वरूपसम्बन्धेन विवक्षणे तादृशप्रतियोगियत्वाप्याभाववद्बुद्धिसमूहनेऽनित्य-
 सि, न वा पूर्वोक्तस्यास्य, अपारताविशिष्टत्वात् स्वसमानाधिष्ठरणेऽपि
 द्यत्वसम्बन्धेन, स्वाधिकरणच स्वविशिष्टनिश्चयवत्सम्बन्धेन, निश्चये च
 वैशिष्ट्ये पृथक्पृथक् बोधम् । नच उक्तरीत्या अन्यतरत्ववदकञ्चित्प्रतियोग्यसम्बन्धनिषेधे
 स्वरूपसमवायवदभयसम्बन्धेन नभावसाध्यकत्वसम्बन्धवच्छिन्नभावात्प्राप्यच्छिन्न
 प्रतियोगिताकाभाववत्स्वरूपसमवायवदभयसम्बन्धावच्छिन्नाभाववावच्छिन्नप्रतियोगि-
 ताकाभाववत्साध्यव्याप्यवत्कालीनघटपक्षकत्वत्ते निरुक्तसम्बन्धावच्छिन्नाभाववावच्छि-
 न्नप्रतियोगिताकाभाववत्साध्यव्याप्यवत्तादृशघटे भविष्यासि-स्वरूपसमवायवदभयसम्ब-
 न्धावच्छिन्नभावात्साध्यव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारताया उल्लेखप्रतियोग्यकतानिरूपितप्र-
 तिगोच्यतावच्छेदकत्वात्, एव घटे गगनाभाववद्भाववत्कालीनगगनस्य साध्यव्ये गग-
 नाभाववद्भाववद्बुद्धिगगनाभावव्याप्यवद्वदे सानिव्यासिरिति वाच्यम्,—प्रतिगोच्य
 तावच्छेदनीभूतप्रकारताया प्रवृत्तानुमितित्वव्यापकत्वमिषेदेशेन उक्तदोषोद्धारात् । न
 चैवमपि ह्यदो वह्निमानिलत्र बहुधरावद्यप्यवह्वयभावव्याप्यवद्भूदेऽतिव्याप्ति, भेद
 प्रतियोगितावच्छेदकत्वान्धे उल्लेखप्रकारतावैशिष्ट्य प्रतिगोच्यतायां स्वनिरूपितवि-
 शेष्यतावच्छेदकत्ववच्छिन्नविशेष्यकत्वावच्छेदकत्ववच्छिन्नप्रकारतानुमिति-व्यापकत्ववि-
 शिष्टान्तरविषयकत्वाव्यापकत्ववदभयसम्बन्धेन निषेद्य उक्तानिव्यासिचारणे चापे-
 यत्वात् आधेयत्वाभाववदित्यत्र आधेयवृत्तित्वव्याप्यवदाधेयत्वे अव्यसिरिति वाच्यम्,
 निरुक्तान्धतरसामान्यान्तर्गतप्रयमसम्बन्धवद्भावादेव तत्साध्याप्यत्ववत्काशात्, अत्र
 एव तत्साधक्याच्च, गर्धप सति ह्य काशमनपवह्निमानिलत्र बहुधराभाववत्तादुद्धि
 प्रति काशमनपवह्वयवच्छेदेन गृहीतधर्मवत्तानिश्चयस्य प्रतिगोच्यतरत्वे भट्टाचार्यसम्म-
 त्तदर्शनात् । बहुधराभावव्याप्यवद्भूदेऽप्यस्य तादृशप्रतिगोच्यतावच्छेदकप्रकारतावैशि-
 ष्यस्यैतरे तादृशप्रकारतावच्छेदकतापर्योतिनिषेत्तस्य नावश्यवत्त्वान्, कन्यया बहुध-
 राभावव्याप्याभावकालीनवह्वेस्ताध्यव्ये सप्रतिपक्षोक्तव्यवर्तित्वात्तेऽव्यवर्तित्वेति वा-
 च्यम्,—चन्द्रनारायणभट्टाचार्यप्रभृतिभि बहुधरासाध्याभाववत्तादुद्धि महानतीप-
 चक्षिणाप्यवत्ताज्ञानस्य प्रतिगोच्यत्ववत्त्वदर्शनं च निरुक्तान्धप्रतिगोच्यताया रूपि
 रादुपुनतवाप्य, एतदभिप्रायणीव हि घटकालीनो यो बहुधराभाव समाध्याप्यव-
 द्भूदेऽनित्यव्यासिरिति परिरक्तम् । न चैव सति घटकालीनवह्वयभावव्याप्यवद्भूदेऽप्येता

तिष्यासिर्दुर्वैदेति वाच्यम्,—परोक्षरीत्या उच्येते विशिष्टान्तरावदितत्त्वनिवेशादेव
 सद्धारणात् । न च तन्निवेशे गगनाभाववदभाववच्छालीनवदो गगनत्वानिलज यद्-
 वृषभावनप्रतिधोरेत्त्वभ्याप्यवद्गगनाभ्याप्तिरिति परोक्षरीत्या उच्येते विशिष्टान्तर-
 पदितत्त्वनिवेशो न सम्भवतीति वाच्यम्, सादृशदोषस्य परमत एव सम्भवात्,
 क्लान्तमते भट्टाचार्योक्तसामान्यलक्षणावाक्यान्तत्वेन उच्येयस्य तद्व्याप्यत्वस्य लक्ष्यत्व-
 स्वीकारात् । न च "सिद्धानुगममात्रं हि कर्तुं युक्तं परीक्षकैः न सर्वतोक्तसिद्धस्य ल-
 क्षणेन विवर्तनमि"ति न्यायेन उच्येताभावेन लक्ष्यत्वानन्युपगमोऽनुचित इति वाच्य-
 म्, दोषपदप्रवृत्तिनिमित्तस्यैव भट्टाचार्येण उक्तत्वेन प्रवृत्तिनिमित्तसूत्रव्यावृत्तत्वात्-
 स्सर्वसम्मतत्वान् । तर्हि प्रविहेतुव्यापकस्याभावसमानाधिकरणप्रतिहेतुमत्पक्ष-
 स्यापि प्रवृत्तिनिमित्तसूत्रत्वेनालक्ष्यत्वं स्यादिति वाच्यम्, दोषपदप्रवृत्तिनिमित्ते
 परेपक्षे निरुक्तमप्रतिपक्षस्य लक्ष्यतां वदतो भट्टाचार्यस्य तत्साधारणप्रवृत्तिनिमित्त-
 परिष्कार एव तात्पर्यवगमनात् । न चैवमपि जलवद्गुरालीनहदो वद्धिमानिलभ
 जलव्यापकवद्गुरभावाभावाप्यपकीभूताभावप्रतिधोपिनसादृशपक्षे 'अतिन्यासि',
 उच्येत्त्वाननिष्ठायाः जलव्यापकवद्गुरभावावावच्छिन्नविषयकनिश्चयविशिष्टायाः जल-
 पदद्विविधरुनिलक्षयत्वावच्छिन्नप्रतिषेधकतायाः विशिष्टान्तरविषयकत्वाव्यापकत्वात् ।
 उच्येतायाः फलव्यापकवद्गुरभावावच्छेदकतया गृहीतधर्मवचननिश्चयसा यद्विमत्तातुद्धि-
 प्रतिषेधप्रकारवधेति वाच्यम्,—स्वरूपतः साध्यवत्साज्ञानधर्मितावच्छेदकीभूता, ये
 ये धर्माः तत्प्रत्येकं तत्तद्गर्भितावच्छेदककस्ताव्यपत्ताज्ञाने तत्तद्गर्भधर्मितावच्छेदककय-
 किञ्चिद्गर्भविच्छिन्नप्रकारकनिश्चयः विशिष्टान्तरविषयकत्वानवच्छिन्नप्रतिषेधवत्त्वान्
 भवति तद्गुरभावावच्छिन्नप्रकारताया एव उच्येत्प्रकारतारूपतया निवृत्तत्वेन उच्येत्-
 व्याप्तिरित्यात् । न चैवं सति हृदयचित्तव्याप्यवद्गुरभावावावच्छिन्नप्रतिषेध-
 यान्यन्, उच्येत्प्रकारताया उच्येत्प्रतिषेधकताविशिष्टत्वस्यैव तद्वन्त्वात् । प्रतिषेध
 कतावैशिष्ट्यञ्च स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदवत्त्वसम्बन्धेन । स्वाधिकरणस्य स्वनिरु-
 पितप्रतिषेधवत्त्ववच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतातिरूपितकिञ्चिद्गर्भविशिष्टवच्छिन्नवच्छेद-
 ताकमिश्रेण्यतासाहचर्युपेक्षितत्वसम्बन्धेन । भेदप्रतिषेधवत्त्ववच्छेदकञ्च स्वनिशिष्टप्रति-
 षेधकतातिरूपितप्रतिषेधवत्त्वसम्बन्धेन । प्रतिषेधकतायां स्वैवेतिष्ठर्थं स्यात्तद्व-
 फावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टत्वस्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतिषेधवत्त्वविशिष्ट-
 त्ववच्छेदकत्वसम्बन्धेन । प्रकारतावैशिष्ट्यञ्च विशिष्टान्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्ववच्छि-
 द्गुरनिश्चितविशेष्यतावच्छिन्नप्रतिषेधकतातिरूपितस्वावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताशास्त्र-
 निश्चयवत्त्ववच्छिन्नत्वसम्बन्धेन । विशेष्यतावैशिष्ट्यमपि विशिष्टान्तरविषयत्वान-
 वच्छिन्नत्ववच्छिन्नप्रतिषेधकतातिरूपितप्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतातिरूपितस्वावच्छे-
 दकावच्छिन्नविशेष्यतावच्छिन्नप्रतिषेधकतातिरूपितत्वसम्बन्धेन । अधिकं किञ्चिद्-
 दृष्ट्यावदितत्वविशारोकादिना अवधेयम् । जनकतायामुच्येत्प्रकारतावैशिष्ट्यनि-
 देशात् प्रतिधोनिवैषाधिकव्यवहितव्यतिघटितपदार्थमात्रे अनिन्यासितसम्भवः ।

धरेऽदेकताकप्रतियोगिताकमेदवत्वस्वावच्छिन्नविषयकत्वावच्छिन्नप्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावत्त्वपुत्रदुभयसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियोगिताकाशान्ताभाववत्त्वोभयसम्बन्धेन । धर्मवैशिष्ट्यं स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदवत्वसम्बन्धेन । स्वाधिकरणत्वं भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वं स्पष्टम् । द्वितीयसम्बन्धपदकस्वाधिकरणत्वं स्वावच्छिन्नविषयकनिष्ठयवत्त्वसम्बन्धेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वं तत्राश्रयत्वस्वविशिष्टजनकताश्रयत्वसम्बन्धेन । जनकतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वरूपितप्रतिबन्धतावच्छेदकावच्छिन्नविशिष्टपक्षप्रहरानवच्छिन्नविशिष्टसाध्यप्रहरानवच्छिन्नविशिष्टपक्षविशिष्टसाध्यप्रहरावच्छिन्नप्रतियोग्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतायुक्तिप्रकारताविशिष्टत्वसम्बन्धेन । प्रकारतावैशिष्ट्यञ्च स्वरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितस्वावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतासाधनयुक्तिप्रकारताविशिष्टत्वसम्बन्धेन । भाष्येयता पूर्वोक्तसम्बन्धावच्छिन्ना । प्रतिबन्धकतायुक्तिवत्त्व प्रकारतायां स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदवत्त्वस्वविशिष्टत्वान्यन्तरसम्बन्धेन । स्वाधिकरणत्वं स्वविशिष्टाधिकरणताविशिष्टत्वसम्बन्धेन । अधिकरणतायां स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वाच्छिन्नप्रतियोगिताकमेद्विनिरूपितत्वसम्बन्धेन । अधिकरणतावैशिष्ट्यं स्वविशिष्टनिष्ठयवत्त्वसम्बन्धेन । निष्ठये स्ववैशिष्ट्यं स्वविशिष्टनिष्ठयविशिष्टत्वस्वविशिष्टविशेष्यतानिरूपकत्वसम्बन्धेन । निष्ठये स्ववैशिष्ट्यं स्वविशिष्टवच्छेदकताविशिष्टत्वसम्बन्धेन । भवच्छेदकतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वाश्रयत्वस्वरूपकभेदप्रतियोगिस्वविशिष्टप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितोभयसरसम्बन्धेन । प्रकारतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वाश्रयत्वच्छेदकावच्छिन्नव्यापकत्वविशेष्यनिरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकीभूतप्रकारतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारनिरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकीभूतप्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारत्वसम्बन्धेन । अथच्छेदकतावैशिष्ट्यञ्च निष्ठये निरूपकत्वस्वरूपितविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाष्यत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितस्वावच्छेदकावच्छिन्नवच्छेदकताकप्रियोप्यताकत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठवच्छेदकताकप्रतियोगिताकमेदवत्वोभयसम्बन्धेन । निष्ठये निष्ठयवैशिष्ट्यञ्च पृक्क्षणावच्छिन्नप्रकारमवृत्तितोषपसम्बन्धेन । विशेष्यतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकीभूतप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नवत्स्वाश्रयत्वच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वोभयसम्बन्धेन । विशेष्यतावैशिष्ट्यं निरूपकत्वस्वरूपकप्रकारतावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाष्यत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितस्वावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठवच्छेदकताकप्रतियोगिताकमेदवत्वोभयसम्बन्धेन । अन्वयतरापपदकल्पयैशिष्ट्यञ्च स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदवत्त्वसम्बन्धेन । स्वाधिकरणत्वं स्वविशिष्टनिष्ठयत्वसम्बन्धेन ।

सम्बन्धेन । प्रतिबन्धकतायां स्ववैशिष्ट्यं स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदवत्त्वसम्बन्धेन ।
 स्वाधिकरणत्वं स्वावच्छेदकीभूताभावत्वावच्छिन्नविषयतात्वसम्बन्धेन । भेदप्रतियोगि-
 तावच्छेदकत्वसम्बन्धेन । द्वितीयसम्बन्धनिवेधान्न शेषव्यतिष्टि-
 साप्रतिपक्षानिर्वाहः ।

अथवा द्वितीयसम्बन्धं परित्यज्य जनकतायां स्वावच्छेदकविषयताशून्यता-
 सम्बन्धेन स्वावच्छिन्नविषयताख्यापकत्वं निवेश्यम् । न चैवं निवेशे एकरूपरूपेण
 जनकतापक्षे जलव्यापकवह्नयभावसमानाधिकरणजलशैवाल्यदापकवह्नयभावसमाना-
 धिकरणजलशैवाल्यभयवह्नये जलव्याप्यवह्नयभावसमानाधिकरणजलवच्छैवाल्यव्या-
 पकवह्नयभावसमानाधिकरणशैवाल्यवह्नये चातिव्याप्तिरिति पाप्यम् ।—उच्यतेद्वितीय-
 सम्बन्धनिवेशपक्षे उक्तदोषान्नवकाशात् । तदनिवेशपक्षेऽपि अधिकरणताव्यतिष्टमका-
 रताव्यतिष्टवस्यैव लक्षणत्वेन उक्तदोषान्नवकाशात् । प्रकारतायासधिकरणतावैशिष्ट्यं
 स्वाध्ययप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितताभेदवत्त्व-
 सम्बन्धेन । आधेयता स्वमयामाधिकरणेत्यादिभेदवत्त्वव्यतिष्टधर्मव्यतिष्टत्वसम्ब-
 न्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदवत्त्वोभयसम्बन्धेन । स्वाधिकरणत्वं
 स्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वात् । वच्छेदकावच्छिन्नप्रकार-
 तात्तास्तिनिश्चयत्वसम्बन्धेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य व्यतिष्टिप्रतिबन्धकता-
 ध्यात्वस्वाध्ययव्यतिष्टजनकतावत्त्वोभयसम्बन्धेन । प्रतिबन्धकतायां स्ववैशिष्ट्यं भा-
 येयतासम्बन्धेन । आधेयता स्वनिरूपितप्रकृतानुमितित्वत्वात्प्रकप्रतिषेध्यतावच्छे-
 दकावच्छिन्नप्रतिषेध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतावृत्तिप्रकारतावृत्तित्वस्वावच्छिन्नप्रतियोगि-
 ताकभेदनिरूपितत्वस्वमयामाधिकरणेत्यादिभेदवत्त्वप्रतिषेधितत्वसम्बन्धेन । प्रति-
 बन्धकतावृत्तित्वं प्रकारतायां भवत्यम् । तृतीयसम्बन्धे स्वाधिकरणत्वं स्वरूपसम्ब-
 न्धेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व स्वाध्ययव्यतिष्टत्वसम्बन्धेन । वैशिष्ट्यं स्वनिरू-
 पितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताका-
 भावत्वावच्छिन्नप्रकारतासाध्यनुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धकतावच्छिन्नप्रतिबन्धकतास-
 सम्बन्धेन । तृतीयसम्बन्धनिवेशान्न न प्रतियोगिकैवधिकरणव्यतिष्टतयातिप-
 दितवद्वर्धमाशेऽतिर्वाहिः, न वा वृद्धवत्त्ववद्वत् अभावव्यतिष्टिण्यापक-
 मामाग्न्यवाभाववालीतभामान्यत्ववानित्यत्र व्यतिष्टयामान्यत्वाभाववदाप्यवृद्ध-
 त्वाभाववद्वृत्तिभिसत्तावच्छेदे जलवह्नयो वद्विमानित्यत्र वद्वयभादप्याप्यज-
 लव्याप्यवदावच्छेदव्यतिष्टिः, जनकतायां प्रकारतावैशिष्ट्यं स्वनिरूपि-
 तविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वावच्छेदकधर्मसम्बन्धावच्छिन्नप्र-
 कारतासाध्यनुमितित्वव्यतिष्टजन्यतानिरूपितत्वसम्बन्धेन । धर्मं प्रकारतावैशिष्ट्यं
 स्वव्यतिष्टप्रतीनिधिपयतावच्छेदकत्वसम्बन्धेन । प्रतीतो स्ववैशिष्ट्यं स्वनिरूपितविशे-
 ष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वावच्छेदकधर्मसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताक-

रवसाध्याय विउत्तरवनिष्ठावच्छेदकताप्रतियोगीयेतावभेदप्रायस्वदिदिष्टजनकतावि
 शिष्टरसम्भावावच्छिन्नस्यनिष्ठप्रतियोगिताकाल्यन्ताभावबोधयसम्भवेन । जनकता-
 यो स्वविशिष्टस्य स्वसमानाधिकरणेत्यादिभेदवत्त्वसम्भवेन । स्वाधिकरणत्व स्वनिष्पित
 विशेषतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतादिद्विपितस्वावच्छेदनायच्छिन्नप्रकारताशास्त्रिज-
 यत्सम्भवेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व स्वावच्छेदकप्रियताद्वान्यत्वसम्भवेन ।
 जनकतायै निष्ठं पूर्णवत् । भर्मवैशिष्ट्य रमेत्यादिरसम्भवेन । भेदप्रतियोगिताप-
 च्छेदक व स्वीरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकप्रतिबन्धप्रतामम्भवेन । यद्द्वयभाव-
 व्याप्यसौवाल्यवद्द्रो बह्वयभाववानिहनुमितिजनकतामादाय यद्द्वयभावव्याप्यजलव
 सादृशहृदे प्रमेयहृदो बह्वयभाववानित्यनुमितिजनकतामादाय यद्द्वयभावव्याप्यवद्य
 मेयहृदे घातिव्याप्तिवद्वा उक्तवृत्तयसम्बन्धनिषेधादेव वृत्तोरसारिता वेदितव्या ।
 इत्यथ यद्द्वयभाववद्द्रो यद्द्वयभावव्याप्यव्याप्यवरजालीभेदो यद्द्वयभाव
 व्याप्यव्याप्यवत्तादृशहृदेऽतिव्याप्तिश्च, यद्द्वयभावव्याप्यव्याप्यवान् यद्द्वयभाववान्
 यद्द्वयभावव्याप्यव्याप्यवान् तादृशो हृद, घटाभावव्याप्यव्याप्यवान् यद्द्वयभाववान्
 घटाभावव्याप्यव्याप्यवाच तादृशो हृद इति निश्चयानामेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वानु-
 पगमेन उक्तवृत्तयसम्बन्धाभावादेव पार्षणीया । यद्द्वयभावव्याप्यव्याप्यवद्द्वयभाव
 यद्द्वयभाववतिव्याप्तिस्तु निरुक्तवृत्तयसम्बन्धाभावात् निरुक्तत्वा निश्चिन्तान्तरापदित-
 रभावात् न सम्भवति । न चैव वृत्तयसम्बन्धनिषेधो अभावादिशिष्टव्यापकमानाद्य-
 स्वाभावकालीनमात्रावाभाववानित्यत्र तादृशसाध्याभावाभाववद्वृत्तिमत्यज्ञाया
 त्तिरिति वाच्यम्, नानासम्बन्धयथाहितिद्ययानामेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वाभ्युपगमे-
 चाज्ञोवत् । प्रतियोगिवैयर्थिकरण्यपरित्यक्त्यासिष्टवत्त्वभावव्याप्यवद्द्वयभाववद्
 दानित्याप्तिस्तु निरुक्तवृत्तयसम्बन्धाभावादेव पार्षणीया । वृत्तिव्यापकग-
 ननाभावकालीनगमनपक्षगमनसाध्यकस्थले उक्तानियामि तद्व्यवहितपूर्वोक्तानि
 ध्यातव्यं उक्तविशिष्टान्तरापदितव्याभावादेव निवारिता । इदो बद्धिमानित्यत्र घटा-
 लीनबह्वयभावाभाववद्वृत्तिमत्यज्ञोऽतिव्याप्ति स्तत्त्वाभावादेव शक्ति । तच्छरिरे
 बह्वयभाववत्तोरप्रवेत्तात् । न च तदभाववत्तोरप्रवेदोऽपि तत्तिर्णयस्य तद्द्रोत्तुदि
 विरोधित्वमावश्यकम्, अन्यथा महान्सीयवद्विव्याप्यवत्तापरमर्शकाले उक्तपरमर्शो
 च सति सदायाकारानुमितिर्दुर्बारा स्वादिति वाच्यम्, सदायाकारानुमित्यापत्तिवार
 णार्थेय, कश्चिद्विद्यमानकतावच्छेदकान्तत्तपा हि सदायाकारानुमितिर्निर्दिष्टा
 मन्धकृता । अन्यथा ' परेति'त्वादिना सदायाकारानुमितित्वापत्त महाधार्म्याणामनु-
 पपन्न स्यात् । एतदापार्थेय तादृशकपिसयोभावाव्याप्यवत्ताप्रमत्तापि प्रतिबन्धकत्व
 वरूपनसम्भवान् । एव तादृशनिश्चयस्य मगिन्नप्रादिन्यायेन प्रतिबन्धकत्वोपगमे सा-
 मान्यलक्षणत्वं पर्यवपञ्चकबह्वयभावसाध्यकस्थले एवैवैयवद्विव्याप्यवत्तापत्तित्वादि-
 ति । अस्तु वा उक्तनिश्चयस्य विरोधित्वम्, तापत्तानि नोपात्तित्वात्तिरिक्तमितरे

वारणायाः जननानायां विशिष्टान्तरविषयकरणवच्छिन्नस्वनिवेशेऽपि भ्रष्टा दुर्धर-
 स्वात् । उच्ये विशिष्टान्तराद्यदित्यवनिवेशेन तद्धारण तु विन्ययम् । इदावावच्छेदेन
 घटकालीनवह्नयभावावागाहिगो निश्चयस्य घटकालीनवह्नयभावत्वावच्छिन्ने इदावाव-
 च्छिन्नत्वापगाहितेऽपि उत्तरीत्यवलम्बने प्रतिबन्धकत्वानपायात् । तस्याश्च विशिष्टा-
 न्तरविषयकरणवच्छिन्नत्वात् । चन्द्रनारायणादियस्तु तस्य प्रतिबन्धकरवाहीकारे-
 ऽपि तादृशविशिष्टस्य सप्रतिपक्षरूपत्वस्वीकारात् तत्पक्षे न कोऽपि दोष इति तत्पक्ष
 एव समीचीनतया धनिभाति । न चैवंविधविशिष्टान्तराद्यदित्यवनिवेशे अनुबोधि-
 तात्मबन्धनेन भावविशिष्टस्यापकरणभावात्कालीनगगनसाध्यकाभावपक्षवस्थले न-
 भावावृत्तिव्याप्यतश्च चित्तवत्तादृशगगनेऽप्यासि, तत्राभिव्यक्त्यापकरणानिर्दि-
 भागस्य विशिष्टान्तरत्वादिति शङ्का सम्भवतीति वाच्यम्,—अभावावृत्तित्वात्गगन-
 स्य गगनत्वाद्यदित्यभावरूपविशिष्टान्तराद्यदित्येन सामान्यलक्षणानामान्ततया तस्य
 पारपरव्यतीकरणेन निरन्यविशिष्टस्य सप्रतिपक्षरूपत्वस्वीकारात् । अन्यथा उच्ये
 विशिष्टान्तराद्यदित्यवनिवेशपक्षेऽपि उक्त्याभावेर्बुर्वात्वात् । न च विशिष्टान्तरवि-
 षयकाव्याप्यत्वं तस्यापकमित्याच्यम्, अपापकत्वञ्च स्वरूपस्वनिरूपितप्रतिषेधपता-
 च्छेदकावच्छिन्नप्रतिबन्धकनिरूपितप्रतिबन्धत्वोभयसम्बन्धेन । इत्यस्य नोक्तविशि-
 ष्टे सामान्यलक्षणव्याहृतिः, गगनत्वाद्यदित्यविशिष्टविषयकज्ञानस्य प्रवृत्तानुमित्यप्रति-
 षेधत्वात्, इत्यस्य मुन्द्रवद्विमद्विमत्कालीनपर्यतस्मुन्द्रवह्नयभाववानित्यत्र मुन्द्र-
 यद्विमत्तादृशपर्यतरूपवाधेऽपि नाप्यासि, यद्विमत्तादृशपर्यत इति ज्ञानस्य
 प्रवृत्तानुमित्यप्रतिषेधत्वेन तस्य विशिष्टान्तरवासम्भवाविति वाच्यम्,—यद्वयभावा-
 यामुन्द्रवह्नयभाववत्कालीनस्मुन्द्रवद्विमद्विमत्कालीनपर्यतस्मुन्द्रवह्नयभाववान् इ-
 त्यत्र मुन्द्रवद्विमत्तादृशपर्यतरूपवाधान्यासिस्त्वन्तत्पारपरत्वात् । पर्यतव्याप्यच्छेदेन
 यद्विमद्वित्वसामानाधिकरूप्येन पर्यतावृत्तिवयोरविरोधेन पर्यताव्याप्यच्छेदेन यद्वेत्या-
 प्यत्वे यद्वित्वसामानाधिकरूप्येन पर्यतावृत्तिव्येवाभावत्वावच्छेदेन निरन्तरगग-
 नसाध्यकस्थलेऽपि तादृशगगनत्वसामानाधिकरूप्येनाभावावृत्तिवत्तादोषतया निरन्-
 रीत्या विशिष्टान्तराद्यदित्यवपरिष्कारे तस्मान्निश्चातिर्बुर्वात्वात् स्यादिति विशिष्टान्तरवि-
 षयकज्ञानवच्छिन्नप्रतिबन्धकताद्यून्यज्ञानविपर्ययात्कालक्षयताया एवागत्या वाधयणी
 यत्वात् । साह्यरभृत्ताद्योर्विगिरनुपदमेव तथोक्तव्यान् । निरुक्तस्य विशिष्टान्तरवि-
 षयताद्यदित्यसामान्यलक्षणपरिष्कारे भेदाद्यविशिष्टाभावात्पक्षवाधनित्यप्येत्यं दुर्ध-
 रत्वात् अप्रमाणाप्यवसायोगेन यथन्यत्रावृत्तज्ञानसामान्य रयोगेन गगनवद्विगतस्य
 तादृशविष्टगगनाभाववत्तादृशज्ञानात्मवत्ताद्यदित्यव्याप्येन । यद्यपि जलव्या-
 पकत्वव्यवसायानि नद्वयो यद्विममित्यत्र यद्वयभावाव्याप्यत्वात्तादृशद्विगि-
 त्वाद्यप्यप्यवधि, तथापि यद्व्यप्यावच्छिन्नविषयकविशये धर्मेतिविष्टान्य-
 ताद्यिष्टेन गगनेन तादृशविष्टव्याप्यनिर्वर्तनीया । धर्मैतिविष्टव्याप्य-
 ताद्विष्टव्याप्यनिर्वर्तनीयः । प्रसारतायां स्वयंविष्टव्याप्यनिर्वर्तनीयः ।

रवसम्पन्नावच्छिन्नरवनिष्ठावच्छेदकतावप्रतियोगिताय भेदवारस्यादिभिः प्रजनकतावि-
 शेषैः स्वस्यावच्छिन्नरवनिष्ठाप्रतियोगिताकाव्यन्ताभाववशो भयसम्भन्धेन । जनकता-
 या स्ववैशिष्ट्यं स्वसमानाधिकरणत्वादिभेदावयवसम्भन्धेन । स्वाधिकरणस्य स्वरूपित-
 यिरोप्यतायच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वावच्छेदकावच्छिन्नाप्रकारताशालिनिश्च-
 यात्वसम्भन्धेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यावच्छेदकविषयताशून्यत्वसम्भन्धेन ।
 जनकतावैशिष्ट्यं पूर्णवत् । धर्मवैशिष्ट्यं स्वतेजोविसम्भन्धेन । भेदप्रतियोगिताय-
 च्छेदकत्वस्यानिरूपकभेदप्रतियोगितावच्छेदकप्रतिबन्धकतासम्भन्धेन । बह्वयभाव-
 व्याप्यतैवावलंबुद्धौ बह्वयभाववानित्यनुमितिजनकतामादाय बह्वयभावव्याप्यत्वव्य-
 तादृशहृदे प्रमेयहृदो बह्वयभाववानित्यनुमितिजनकतामादाय बह्वयभावव्याप्यत्वव्य-
 मेयहृदे प्यतिव्याप्तिस्तद्वा उक्तवृत्तायसम्बन्धनिवेनादेव दुरोत्तरात्ता वैदित्तया ।
 इत्यथ बह्वयभाववद्बह्वयभावव्याप्यव्याप्यत्कालीनहृदो यद्विमानित्यथ बह्वयभाव-
 व्याप्यव्याप्यव्यतादृशहृदेऽतिव्याप्तिश्च, बह्वयभावव्याप्यव्याप्यवान् बह्वयभाववान्
 बह्वयभावव्याप्यव्याप्यवान् तादृशो हृद्, यदाभावव्याप्यव्याप्यवान् बह्वयभाववान्
 यदाभावव्याप्यव्याप्यवान् तादृशो हृद् इति विश्वपानामेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वानु-
 पगमेन उक्तवृत्तीयसम्बन्धाभावादेव धरणीया । बह्वयभावव्याप्यव्याप्यवह्वयभाव-
 यकृदादावतिव्याप्तिस्तु निरुक्तवृत्तीयसम्बन्धाभावात् निरुक्तरीत्या विशिष्टान्तराघटित-
 रताभावाच्च न सम्भवति । न चैव वृत्तीयसम्बन्धनिवेशे स्वभावविशिष्टव्यापकसामान्य-
 रताभावकालीनसामान्यव्याप्यव्याप्यत्वप्र तादृशताभावभाववद्बृत्तिमत्त्वस्याप्य-
 स्तिरिति वाच्यम्, नान्यसम्बन्धचरताहिनियमपानामेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वानुपगमे-
 चादौभात् । प्रतियोगिवैधेयविकारणघटितव्याप्तिघटितवह्वयभावव्याप्यव्याप्यभाववद्ब-
 दातिव्याप्तिस्तु निरुक्तविशिष्टान्तराघटितत्वाभावादेव धरणीया । वृत्तियपकग-
 गताभावकालीनतागगनपक्षवगगनसाम्यकस्थले उक्तानित्यासि तदव्यवहितपूर्वोक्तानि-
 व्याप्तिश्च उक्तविशिष्टान्तराघटितत्वाभावादेव निवारिता । हृदो यद्विमानित्यथ मत्का-
 लीनवह्वयभावव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्तिः सत्यन्ताभावादेव नास्ति । तच्छरीरे
 बह्वयभावव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्य-
 विरोधित्वमावश्यम्, अन्यथा महाजतीयवद्विष्याभ्रवत्तापरामर्शकाले उक्तपरामर्श-
 च सति सशयकारणानुमितिदुर्वारा स्यादिति वाच्यम्, संक्षयाकारानुमित्यापत्तिवार-
 यायैव ब्रह्मपितृसत्त्विवन्धकतावरत्पत्त्य कथिदप्यदृष्टवान् । प्रथमस्तरेण प्रतिबन्ध-
 काले स्थापिते सति तत्तावच्छिन्नावच्छेदयामान्तव्या हि सशयकारानुमितिनिरुक्ता
 प्रत्यक्षता । अन्यथा “परेणिव”त्वादिना सशयकारानुमितिस्थापनं महाघावोपायानु-
 पगमे स्यात् । एतदापर्ययं तादृशकविसययोग्याभावव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्य-
 कल्पनसम्भवात् । एवं तादृशनिश्चयस्य मर्गमन्त्रादिन्यायेन प्रतिबन्धकत्वोपगमे स-
 मान्यलक्षणस्य पर्यतपक्षकबह्वयभावव्याप्यकल्पने पर्यतपक्षकत्वव्याप्यव्याप्यव्याप्यव्याप्य-
 ष्टि । अस्तु वा उक्तनिश्चयस्य विरोधित्वम्, तद्यथापि नोक्तानित्यापत्तिव्याप्यव्याप्यव्याप्य-

धारणाया, जनकतायां विशिष्टान्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वनिवेशेऽपि भ्रष्टा कुर्वी-
 त्वात् । उज्ज्वे विशिष्टान्तराघटितापनिवेशेन तद्धारणं तु चिन्त्यम् । इदमावच्छेदेन
 घटकालीनवह्यभावावगाहिनो निश्चयस्य घटकालीनवह्यभावत्वावच्छिन्नो इन्द्राव-
 च्छिन्नत्वावगाहितेऽपि उच्चरीत्यवलम्बने प्रतिबन्धकत्वानपायात् । तस्याश्च विशिष्टा-
 न्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वात् । चन्द्रनारायणादिमिस्तु तस्य प्रतिबन्धपरवाहीकारे-
 ऽपि तादृशविशिष्टस्य सम्पत्तिपक्षरूपत्वस्वीकारात् तस्यैव न कोऽपि दोष इति तत्पक्ष
 एव सर्वाचीनतया प्रतिभानि । न चैवंविधविशिष्टान्तराघटितत्वनिवेशे अनुयोगि-
 त्तामन्वयेनाभावविशिष्टस्यापकगमनाभावकालीनगगनसाध्यकाभावपक्षस्थले अ-
 भावावृत्तिव्याप्यतश्चकित्त्वत्तादृशगमनेऽप्यासिः, तस्यैकत्वयापकत्वानिरिक्त-
 भासास्य विशिष्टान्तरत्वादिनि दाह्या सम्भवतीति वाच्यम्,—अभावावृत्तित्वाद्गगन-
 स्य गगनवापटितभासरूपविशिष्टान्तराघटितावेन सामान्यलक्षणान्तरान्ततया तस्य
 वापत्वास्वीकारेण निरुक्तविशिष्टस्य सत्यतिपक्षरूपत्वस्वीकारात् । अन्यथा उज्ज्वे
 विशिष्टान्तराघटितत्वनिवेशेऽपि उक्ताभ्यामेतुर्वीर्यात् । न च विशिष्टान्तरवि-
 षयकत्वान्वापकत्वं तस्यापकचित्त्वम्, स्थापकत्वञ्च स्वरूपस्वरूपरूपितमतिवधत्वाव-
 च्छेदावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वानिरूपितप्रतिबन्धत्वोभयसम्बन्धेन । इत्यत्र नोक्तविशि-
 ष्टे सामान्यलक्षणव्यावृत्तिः, गगनवापटितविशिष्टविषयकज्ञानस्य प्रवृत्तानुमित्यप्रति-
 यत्त्वान्, इत्यत्र सुन्दरवह्यमहद्विमत्कालीनपर्वतसुन्दरवह्यभाववानित्यत्र सुन्दर-
 वह्यमत्तादृशपर्वतरूपज्ञातेऽपि नाप्यासिः, वद्विमान् तादृशपर्वत इति ज्ञानश्च
 प्रवृत्तानुमित्यप्रतिवधत्वेन तस्य विशिष्टान्तरत्वासम्भवारिति वाच्यम्,—वह्यभाव-
 वात्सुन्दरवह्यभाववात्कालीनसुन्दरवह्यमहद्विमत्कालीनपर्वतसुन्दरवह्यभाववान् इ-
 त्यत्र सुन्दरवह्यमत्तादृशपर्वतरूपवाधान्यातेस्तावताप्यवधारणात् । पर्वतवापच्छेदेन
 वद्विमत्तादृशसामानाधिकरण्येन पर्वतावृत्तित्वयोरधरोधेन पर्यतवावच्छेदेन वह्यस्या-
 ध्याये वद्विमत्तादृशसामानाधिकरण्येन पर्वतावृत्तित्वसैवाभावावच्छेदेन निरुक्तता-
 मापकत्वमेऽपि तादृशगगनत्वसामानाधिकरण्येनाभावावृत्तित्वाद्यदोषनया निरु-
 रीत्या विशिष्टान्तराघटितत्वपरिच्छारे तद्वानिन्द्रासिर्दुर्वीरा इति विशिष्टान्तरवि-
 षयकज्ञानवच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वानुपपन्नविषयमात्रस्यादृश्यताया एवाभावा
 भाधयणी-
 यत्वात् । सादृशमहद्विन्द्रासिर्दुर्वीरमेव तथोक्तत्वात् । निरुक्तरीत्या विशिष्टान्तराघ-
 टितत्वघटितसामान्यलक्षणपरिच्छारे मेयत्वविशिष्टायाधारण्यादनिस्तव्यात्वेन कुर्वी-
 रत्वात् भ्रष्टासाध्यवशांयोगेन गगनप्रकारकज्ञानसामान्य सत्ययोगेन गगनवद्विन्द्रास्य मेय-
 त्वविशिष्टगगनभावावत्तादृशज्ञानसामान्यकाशातिव्याप्तेः । एतदपि जलस्या-
 पकत्वञ्च भावकानिन्द्रो वद्विमानित्यत्र वह्यभावस्याप्यत्रत्यत्वात्तादृशानि-
 श्यापितसम्भवति, तथापि पद्विरूपावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वनिष्ठये धर्मविशिष्टान्य-
 त्वविशेषमज्ञानेन तादृशातिव्यभिचरिण्येन । धर्मविशिष्टवह्य स्वविशिष्टवह्य-
 तानिरूपणमन्वयेन । प्रारत्तायां स्वविशिष्टवह्य स्वावच्छिन्नत्वस्यावच्छिन्नप्रदा-

‘हसप्रतिपक्षेऽपि दत्त एवातिव्याप्तिवारणसम्भवे प्रतिबन्धकतायामपि विशिष्टान्तरा-
घटितायै विफलमिति वाच्यम्, प्रतियोगिवैयधिकरणघटितवद्बह्वभावाभ्याप्यवद्बह्व-
भाववद्बह्वतिव्यतिवारकतया तत्सार्थकत्वात् । अत एव जनकतामात्रे तद्विधेदानमपि
पुरोस्तावितम् । यदि च स्वरूपसम्बन्धेनैव विशेष्यद्वये जनकतायां व्यापकत्वं निवे-
द्य जनकत्वप्रतिबन्धकत्व उभयस्मिन् विशिष्टान्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वं निवेद्यत
ह्युच्यते, तदा तथा स्वरं निवेद्यताम्, जनकतामात्रे तद्विधेदानसम्मत एव शत-
कोटिकृता इतरेषां च निर्भरात् । एवं जनकतामात्रे तथानिवेदो प्रतियोगिवैयधिकर-
णघटितवद्बह्वभावाभावव्यापकीभूताभवप्रतियोगिवद्बह्वभाववद्बह्वे, एवं आधेयत्वं
अभाववधिरूपितावाभाववद्वह्वभावावच्छेदकावच्छेदेन साध्यविधेरुद्देश्यत्वे प्रतियो-
गिवैयधिकरणघटितसाध्याभावाभाववद्बहुतिमपक्षे चातिव्याप्तिर्बुद्धा स्यात् ।

एतेन जनकतायां प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताभ्याप्यत्वस्य उत्प्रेयप्रकारतावच्छे-
दकावशिष्टाभाववत्ताद्बहुतिप्रतिबन्धकताभ्याप्यत्वस्य वा निवेदोऽपि न निस्तारः,
प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताभ्याप्यत्वस्य जनकतायां निवेदो सत्यन्तवैय-
ध्यायः । सम्भवति सार्थक्ये वैयर्थ्यापरपर्योपतात्पर्यं ग्राह्यव्यकरणानाया अन्यायभावात् ।
एवं आधेयतात्वावच्छेदेन अभाववधिरूपितत्वाभावसाध्यकत्वले प्रतियोगिवैयधि-
करणघटितानायावधिरूपितत्वाभावसाध्यवदीभूताभावप्रतियोगी अभाववधिरूपित-
त्वव्याप्यत्वे, एवं भदो वृत्तिमन्त्रिण इत्यत्र प्रतियोगिवैयधिकरणघटितव्यापकता-
घटितवृत्तिभ्याप्यत्ववद्बह्वभावावच्छिन्ने चातिव्याप्तिर्बुद्धा स्यात् । एवं यावन्तरसम्बन्धाः
प्रसिद्धाः तत्तासम्बन्धेन वृत्तिव्यापकवृत्तिभ्याप्यप्रमेयत्वकालीनघटपक्षकवृत्तिमन्त्रे-
साध्यकत्वले वृत्तिव्याप्यप्रमेयत्वभ्याप्यवत्तादघटे अतिव्याप्तिः, तादृशघटे
वृत्तिव्याप्यप्रमेयत्वाभाववत्ताद्बहुौ तत्तासम्बन्धेन वृत्तिमन्त्रिणव्यस्य इत्यक् एवम्
प्रतिबन्धकत्वापेक्षया यद्विद्विद्यमानव्याप्यवच्छिन्नवृत्तिप्रकारकतादृशघटवितोष्यकनिश्च-
येन साध्यावद्बहुतरूपेण प्रतिबन्धकत्वोपगमेन उत्प्रेयप्रकाराभाववत्ताद्बहुतिप्रतिबन्ध-
कतायां एकरूपेण जनकताभ्युपगमेऽपि तज्जनकताभ्यापकत्वाक्षते ; मन्त्रप्रतिबन्ध-
कताभ्याप्यत्वस्य च तत्र सत्त्वात् प्रतिबन्धकतायां विशिष्टान्तरविषयकत्वभ्याप्य-
त्वनिवेशानन्तरेण उत्तानिव्याप्तेरशक्यपरिहारतया जनकतामात्रे तद्विधेदानप्रत्याप्ताया
असम्भवात् ।

अथैतदर्थेयं सत्यन्तप्रतिबन्धकतायां पूर्वोक्तद्वितीयसम्बन्धनिवेदो तत्त-
त्तासम्बन्धेनाभावविशिष्टव्यापकताभावाकालीनगतानुपक्षकतासाध्यकत्वले ता-
दृशगतानुपक्षकताभाववद्बहुतिमन्त्रेऽतिव्याप्तिः, अतो जनकतायामेव उत्प्रेयप्रकारा-
भाववत्ताद्बहुतिप्रतिबन्धकताभ्याप्यत्वं निवेद्यम्, इत्थम् तथानिवेदो इदो वृत्तिमन्त्रि-
त्यत्र बह्वभावाभ्याप्यत्ववद्बह्वभाववद्बह्वे एव रूपेण जनकताभ्युपगमापक्षे वृत्तिव्या-

पक्षगगनाभावकालीनगगनपक्षकगगनसाध्यकस्थले प्रतियोगिवैयर्थिकरण्यघटितगग-
नाभावव्याप्यतद्वाकित्ववत्तादृशघटे, आधेयतावावच्छेदेनाभाववधिरूपितत्वाभावस्य
साध्यत्वे तादृशसाध्यवद्वृत्तिमत्पक्षे, एवमन्यशाप्यतिव्याप्ति जनकताभागे विशिष्टा-
न्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वनिवेदो सम्भवति । न च स्वावावच्छेदका-
भावस्वच्छिन्नविषयतात्वसम्बन्धेन जनकताया व्याप्यत्वस्य धवरच्छेदकता
सम्बन्धेन प्रतिशब्धकताया व्यापकत्वविवक्षणाद्यैतद्दोषावनाश इति चाध्यम्, एव-
मपि आध्याप्यवृत्तित्वज्ञानविरहनाले बद्धयभावाभाववत्तावुद्धौ बद्धयभावव्याप्यव-
द्धयभाववत्ताज्ञानस्यापि प्रतिशब्धकतया तस्याश्चावच्छेदकत्वाम्बन्धेन स्वावच्छे-
दकाभाववावच्छिन्नविषयतायामक्षन्त्वेन तावताप्युक्तविशेषरतिराकरणम् ।
न च स्वावच्छेदकाभावत्वावच्छिन्नविषयतात्वस्वरूपान्यतरसम्बन्धेन व्याप्य-
त्वस्य स्वरूपावच्छेदकत्वान्यतरसम्बन्धेन व्यापकत्वस्य विवक्षणेनोक्तदोष
इति चाध्यम्,—एवमपि 'इदपक्षकवद्धिमाध्यकस्थले बद्धयभावव्याप्यव्याप्यवद्धय-
भाववद्भूदे, जलसामानाधिकरण्याभाववद्वैत्यत्र सामानाधिकरण्याव्याप्यजलव्या-
प्यवनाले चानिव्याप्ते । एतद्भूदो बद्धिमानित्वत्र जलवद्भूद्व्यप्यवद्धय-
भाववज्जलवनि, साधेयतावच्छेदेन स्वरूपसम्बन्धेन बद्धयभाववद्व्यप्यवच्छिरूपित-
रवच्छाकालीनबद्धिमाध्यकस्थले तादृशबद्धयभाववद्वृत्त्यभाववद्वृत्तिमद्भावेपरत्वे चानि-
व्याप्ते । यदे च प्रतिशब्धकतायां विशिष्टान्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वनिवे-
दोऽपि बद्धयभाववद्बद्धयभावव्याप्यव्याप्यवच्छाकालीनवद्वृत्त्यभाववद्धयसाध्यकस्थले व-
द्धयभावव्याप्यव्याप्यवत्तादृशघटे, एवमभावविशिष्टव्याप्यवत्तादृशव्याप्यव्याप्यवच्छिरूपित-
सामान्यतरसाध्यकस्थले तादृशसामान्यव्याप्यव्याप्यवच्छिरूपितव्याप्यवच्छिरूपित-
तद्व्यप्यवच्छिरूपितवद्वृत्तिमद्भागे चानिव्याप्तिवारणाय पूर्ववद्विशेषवद्वृत्तिपरिष्कारभाववत्कत-
याऽसम्भवेऽपि नोक्तदोष इत्युच्यते, तथा भवन्मते जलवद्भूद्व्याप्यवच्छिरूपित-
वद्धयभाववद्व्यप्यवच्छिरूपितवद्वृत्तिमद्भागे चानिव्याप्ते । प्रतिशब्धकतायां विशि-
ष्टान्तरविषयकत्वानवच्छिन्नत्वनिवेदोऽपि चानिव्याप्ते । एवं जलवद्भूद्व्याप्य-
वद्धयभाववद्व्यप्यवच्छिरूपितवद्वृत्तिमद्भागे चानिव्याप्तिवारणाय सत्यन्तवैयर्थ्यात् । असम्भवे
सैयत्त्वविशिष्टसम्प्रतिपक्षानिव्याप्तिवारकतयैव तत्सार्थकत्वात् ॥

॥ इत्यलम् ॥

कांच्यां—श्रीसुदर्शनमुद्रायन्त्रालये ऋच्याणि पुस्तकानि.

वैदिक ग्रन्थाः ।		नं	नाम	रु	आ		
नं.	नाम	रु	आ				
१.	श्रीसूक्तभाष्यम्	०	२	१६.	यत्तिलिङ्गसमर्थनम्	०	४
२.	पुरुषसूक्तभाष्यम्	१	०	१७.	प्रपन्नपारिजातः	०	४
३.	तैत्तिरीयोपनिषद्भाष्यम्	३	०	१८.	न्यायभास्करः	}	१
४.	सन्ध्यावन्दनभाष्यम्	०	८		(जगन्निध्यात्वसण्डनप)		
वेदान्त ग्रन्थाः ।				१९.	भेदवादःतरकतुन्याय	}	०
५.	शतदूषणी भा-१	४	६		विचारश्च		
६.	शतदूषणी भा-२	३	१२	२०.	दृश्यत्वानुमाननिरास	}	०
७.	शतदूषणी भा-३	३	१२		वादःमोक्षकारणतावादश्च		
८.	शतदूषणी भा-४	३	१२	२१.	कार्याधिकरणवाद. भा १	०	१०
९.	भगवद्गीता प्रतिपदा	}	२	२२.	कार्याधिकरणवाद भा २	१	०
	र्थविवरणसहिता						
१०.	भगवद्गीता-वरवरमुनि	}	२	२३.	कार्याधिकरणत्वम्	०	१४
	व्याख्यासहिता						
११.	गीतार्थसंग्रह-रक्षया	}	०	२४.	श्रीरामानुजसि	}	१
	सहितः						
१२.	सर्वनिर्णयः	}	०	२५.	श्रुतितारार्थनिर्णयः (यन्त्रस्थः)	}	१
	(शैववैष्णववाद)						
१३.	सिद्धान्तचिन्तामणिः	०	१२	मीमांसा ग्रन्थाः ।			
१४.	पाराशर्यविजयः	}	४	२६.	माहुरदस्यम्	१	८
	(प्रथमाध्यायप्रथमपादः)						
१५.	वेदान्तविजय. [गुरु-	}	(२७.	मीमांसापादुक्ता	०	५
	विद्याविजयः, ब्रह्मविद्या-						
	विजयः, सद्द्विद्याविजयः,	}	४	२८.	मीमांसाकौस्तुभ भा १	१	४
	अद्वैतानुशाविजयः, पारे-						
	कशवजयः]			२९.	मीमांसाकौस्तुभ भा ४	१	६
				३०.	मीमांसाकौस्तुभ भा ५	१	६
				३१.	सेधरमीमांसा	१	१४
				न्याय ग्रन्थाः ।			
				३२.	प्रामाण्यधारः	१	४
				३३.	अवच्छेदकानिर्णयः	०	१५

न	नाम	रु	आ	न	नाम	रु	आ
३४.	बाधगादाधरी	०	१५	५१.	शतकोटिमण्डनम् } विजयसामवाचार्यवि. }	१	०
३५.	मुलगदाधरीये } शब्दखण्ड }	१	४	पाश्चरात्र ग्रन्था ।			
३६.	उपाधिवाद } गदाधरस्य }	२	०	५२.	सारवतसहिता	२	८
३७.	गादाधरी चतुर्दशलक्षणी	१	४	५३.	ईश्वरसहिता	७	८
३८.	गादाधरी पञ्चलक्षणी	०	८	५४.	पारमेश्वरसहिता सव्याख्या	१००	०
३९.	सिद्धान्तलक्षणम्	१	४	सम्प्रदाय ग्रन्था ।			
४०.	पक्षता-गादाधरी	१	८	५५.	तत्त्वत्रयम्	०	४
४१.	व्युत्पत्तिवाद	२	८	५६.	मुमुक्षुप्यडिरहस्यम्	०	४
४२.	सम्यक्चिदावसावसास्यु } नियुक्ती }	०	८	५७.	श्रीवचनमूपणम्	८	८
४३.	सागान्यनिराकि	०	१२	५८.	श्रीवादिभीकरवैभवम् } [सचित्रम्] }	०	६
४४.	पदवाक्यरत्नाकर	२	८	५९.	श्रीवादिभीकरवैभवम् } [चित्ररहितम्] }	०	४
४५.	साकारलसाकारल } सुसंसंश्रुतिसंश्रु } [संश्रु] }	०	०	६०.	श्रीवचनमूपणम् }	०	४
४६.	तत्त्वचिन्तामणौ } अवयवग्रन्थ }	१	०	६१.	श्रीवचनमूपणम् }	०	४
४७.	सत्यविवक्षग्रन्थ	०	१४	६२.	सम्यक्चिदावसावसास्यु }	०	८
४८.	शतकोटि	०	६	६३.	सम्यक्चिदावसावसास्यु }	०	८
४९.	शतकोटिखण्डनम् } श्राद्धललाताचर्यनि. }	०	६	६४.	सम्यक्चिदावसावसास्यु }	०	८
५०.	शतकोटिखण्डनम् } अग्निद्वन्द्वार्चावर्षिक. }	०	१२	६५.	सम्यक्चिदावसावसास्यु }	०	८